

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

На правах рукопису

ПІДЛИПНА ЯНА ІГОРІВНА

**ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ У
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ
ЗДО**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта
Освітня програма Дошкільна освіта
Робота на здобуття другого (магістерського) рівня «Магістр»

Науковий керівник:
АЛЕНДАРЬ НАДІЯ ІВАНІВНА
кандидат педагогічних наук,
доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
від _____ 2024р .

В.о.завідувача кафедри

(_____)

(підпис)

ГАВРИШ Н.В.

ПІБ

ЛУЦЬК – 2024

Анотація.

Проблема формування пізнавальної активності у дітей старшого дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти у кваліфікаційній роботі розглядалася на теоретичному та емпіричному рівнях. Зокрема, представлено огляд проблеми в наукових джерелах, конкретизовано сутність пізнавальної активності як складного особистісного утворення, що розвивається, схарактеризовано структуру пізнавальної активності: типи, види, компоненти, форми, показники прояву та рівні.

Виокремлено психолого-педагогічні умови розвитку пізнавальної активності старших дошкільників, такі як: спрямування освітньої діяльності на розвиток пізнавальних процесів (мислення, сприймання, пам'яті, уяви, мовлення, уваги) та емоційної сфери; створення розвивального предметно-просторового середовища та організація різноманітної діяльності з пізнавальним призначенням – комунікативна, художня, рухова, ігрова; активізація спілкування з дорослими та ровесниками; усунення можливих чинників, які перешкоджають розвитку пізнавальної активності: страх, обмеження, відсутність інтересу дорослих, їх глузування, надмірна увага до помилок і невдач дитини, критичне ставлення до її самостійного вибору тощо.

Результативність експериментального дослідження педагогічних умов розвитку пізнавальної активності старших дошкільників пов'язана з переходом до більш активних способів пізнання в умовах індивідуальної і колективної взаємодії дитини з дорослим, зокрема з використанням цікавих експериментів, навчальних ігор та ігрової діяльності, завдань дослідницького характеру, способів подачі нової інформації тощо.

Ключові слова: діти старшого дошкільного віку, пізнавальна активність, розвиток, формування.

Annotation. The problem of the formation of cognitive activity in children of older preschool age in the conditions of a preschool education institution was considered in the qualification work at the theoretical and empirical levels. In particular, an overview of the problem in scientific sources is presented, the essence of cognitive activity as a complex, developing personal formation is specified, the structure of cognitive activity is characterized: types, components, forms, indicators of manifestation and levels.

The psychological and pedagogical conditions for the development of the cognitive activity of older preschoolers are singled out, such as: directing educational activities to the development of cognitive processes (thinking, perception, memory, imagination, speech, attention) and the emotional sphere; creation of a developmental subject-spatial environment and organization of various activities with a cognitive purpose - communicative, artistic, motor, game; activation of communication with adults and peers; elimination of possible factors that prevent the development of cognitive activity: fear, restrictions, lack of interest of adults, their ridicule, excessive attention to the child's mistakes and failures, critical attitude to his independent choice, etc.

The effectiveness of the experimental study of pedagogical conditions for the development of cognitive activity of older preschoolers is related to the transition to more active ways of learning in the conditions of individual and collective interaction of a child with an adult, in particular with the use of interesting experiments, educational games and game activities, tasks of a research nature, ways of presenting new information etc.

Key words: children of older preschool age, cognitive activity, development, formation.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	8
1.1. Проблема пізнавальної активності у психолого- педагогічній літературі	8
1.2. Поняття «пізнавальна активність» та її сутність.....	15
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ	29
2.1. Особливості розвитку пізнавальної активності у дітей старшого дошкільного віку	29
2.2. Основні чинники розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку.....	38
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	48
3.1. Матеріали констатувального етапу дослідження.....	48
3.2. Динаміка розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку	62
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
ДОДАТКИ	84

ВСТУП

В Україні як і в усьому світі визнається пріоритетна роль дошкільної освіти у становленні особистості дитини. З переосмисленням пріоритетів, цілей і завдань навчання та виховання дітей дошкільного віку у стратегічних цілях освіти акцентується увага на формуванні творчої, самостійної особистості, розвитку її як активного суб'єкта власного життя і діяльності. Такий підхід висвітлений у державних документах, зокрема у Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI ст., законі «Про дошкільну освіту» і Базовому компоненті дошкільної освіти. А у програмах «Впевнений старт», «Дитина», «Українське дошкілля» чітко висвітлюється пізнавальна активність як один з головних чинників в розвитку особистості дитини.

У зв'язку з цим в педагогіці активно обговорюється проблема переходу від репродуктивної моделі освіти, що забезпечує відтворення «готових знань», до продуктивної моделі, орієнтованої на активізацію пізнавальної діяльності дітей. Тому розвиток у дітей пізнавальної активності є одним із пріоритетних завдань дошкільної освіти, вирішення якого вплетено в цілісний освітньо-виховний процес.

Феномен пізнавальної активності як одного із найважливіших чинників навчання постійно привертає увагу дослідників, оскільки взаємодія людини із навколишнім світом можлива лише завдяки її активності та діяльності.

Проблема формування пізнавальної активності дітей дошкільного віку ось уже протягом не одного десятиліття займає одне з найважливіших місць у психолого-педагогічних дослідженнях. Філософський аспект проблеми формування пізнавальної активності представлений у наукових доробках М. Бердяєва, Г. Гегеля, Г. Лейбніца, В. Розанова, В. Соловйова та ін. Теоретико-методологічні основи даної проблеми обґрунтовано у дослідженнях відомих науковців психологів Б. Ананьєва, Д. Богоявленської, Л. Венгера, Л. Виготського, Ю. Гільбуха, Д. Годовікової, Д. Ельконіна, О. Запорожця, Г. Костюка, В. Котирло, С. Кулачківської, М. Лісіної, С. Максименка, Л. Проколієнко та ін.

Наукові підходи щодо визначення сутності пізнавальної активності, її структури (типи, види, компоненти, основні форми прояву, критерії, показники та рівні) представлено у наукових доробках педагогів і психологів О. Брежнєвої, Л. Буркової, Д.Годовікової, О. Кононко, В. Котирло, К. Крутій, С. Ладивір, М. Лісіної, Л. Лохвицької, Г. Люблінської, М. Матюшкіна, Б. Мухацької, К. Щербакової та інших.

Проблемі значення пізнавальної активності дітей в сучасному освітньому процесі присвячено наукові роботи українських дослідників: А. Богуш, О. Брежнєвої, С. Козачук, С. Ладивір, М. Марусинець, Л. Мар'яненко, Л. Соловійової, Т. Піроженко, З.Плохій, О. Портяної, Т. Ткачук та ін.

Науково доведено, що активність – необхідна умова формування розумових якостей особистості, її самостійності та ініціативності, тому проблема розвитку пізнавальної активності дошкільників залишається однією з найактуальніших у дитячій психолого-педагогічній науці.

Предметом уваги багатьох науковців виступає проблема пошуку найбільш ефективних методів і засобів розвитку пізнавальної активності. Продумане створення атмосфери зацікавленості надає можливість вихователям уникати стандартних підходів до організації навчально-виховного процесу, успішно впливає на розумову активність, розвиває пізнавальні можливості дітей дошкільного віку.

Актуальність проблеми формування пізнавальної активності дошкільників зумовила **вибір теми дослідження**: «Формування пізнавальної активності у дітей старшого дошкільного віку в умовах ЗДО».

Мета дослідження – дослідити педагогічні умови формування пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку

Завдання дослідження:

- проаналізувати наукову літературу з проблеми дослідження;
- розкрити сутність пізнавальної активності дітей дошкільного віку;

- визначити критерії та схарактеризувати рівні розвитку пізнавальної активності у старших дошкільників;
- обґрунтувати та експериментально перевірити психолого-педагогічні умови формування пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку.

Об’єкт дослідження – пізнавальна активність дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – процес формування пізнавальної активності у старших дошкільників в умовах ЗДО.

Методи дослідження: теоретичні – системний аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, систематизація, порівняння, узагальнення теоретичних даних; емпіричні – спостереження, бесіда, експериментальні ігрові завдання, психолого-педагогічний експеримент.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані здобувачами освіти і вихователями в освітньо-виховній роботі ЗДО.

Експериментальна база дослідження: Комунальний заклад «Луцький заклад дошкільної освіти (ясла-садок) № 10 «Волиняночка» Луцької міської ради».

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження було представлено та обговорено на засіданні кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти та на XI Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «Дошкільна освіта: теорія, методика, інновації».

Кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Проблема пізнавальної активності у психолого-педагогічній літературі

Інформаційна революція на початку третього тисячоліття спричинила явище, коли освічені люди почали цінуватися як справжнє національне багатство. Тому в сучасному світі життєва необхідність постійного поповнення обсягу знань, компетентне орієнтування у зростаючому потоці інформації висуває серйозні вимоги щодо формування здатності до активної розумово-пізнавальної діяльності людини.

Аналізуючи роботи науковців, можна говорити, що проблема пізнавальної активності є однією з найбільш складних у психолого-педагогічній науці, тому що як індивідуально-психологічна характеристика людини, вона відображає дуже складні взаємодії психофізичних, біологічних та соціальних умов розвитку. Водночас актуальність цієї проблеми полягає в тому, що взаємодія людини з навколишнім світом можлива лише завдяки її активності та діяльності, коли активність є обов'язковою передумовою розвитку інтелектуальних якостей особистості, її самостійності та ініціативи.

В численних працях науковців ХХ століття Л. Виготського, О. Запорожця О. Леонтєва, С. Рубінштейна [22; 13; 65] та ін. достатньо повно висвітлені теоретичні основи активності, у яких обґрунтовується нерозривний зв'язок активності і діяльності людини. Діяльність вони розглядають як специфічну, притаманну тільки людині активність, що спрямована на пізнання і перетворення світу і самої людини в ньому. Активність, на їх думку, є особистісно-діяльним ставленням людини до світу, що виражається у здатності людини здійснювати суспільно корисні перетворення матеріального і духовного середовища на основі суспільно корисного досвіду людства.

За даними психологів, пізнавальна активність формується або під впливом соціального оточення, або власної діяльності особистості, в процесі

навчання та виховання, тому вона не є вродженою якістю (В. Буряк) [73]. З огляду на це, проблема розвитку пізнавальної активності дошкільників виступає однією з найактуальніших у психолого-педагогічній науці, тому що вона – необхідна умова формування розумових якостей особистості, її самостійності та ініціативності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що розвиток пізнавальної активності – це важливий аспект діяльності людини, здійснюваний протягом всього її життя. Більше того, активність зумовлюється потребами діяльності, наголошує С. Рубінштейн.

В роботах М. Лісної пізнавальна активність розглядається в контексті пізнавальної діяльності, яка «має специфічний предмет і результат: предметом пізнавальної діяльності є інформація, вміщена у предметі, на яку спрямована увага людини, а її результатом – відображення властивостей предмету, його образ». Пізнавальну активність автор визначає як стан готовності до пізнавальної діяльності, той стан, який передуює діяльності і викликає її. При цьому пізнавальна активність в структурі діяльності займає місце, близьке до рівня потреби [43].

Пізнавальна активність розглядається науковцями як потреба людини займатись саме такою діяльністю, яка принесе їй задоволення. При цьому пізнавальна активність у дітей дошкільного віку має спиратися на вже розвинуті потреби у дитини: потребу у спілкуванні з дорослими, потребу у пізнанні навколишнього світу, потребу у схвальній оцінці дорослого, потребу у судженнях, у формуванні і висловленні думок. Тобто потреба, зокрема пізнавальна, є гарним стимулятором активності особистості, під впливом якого особливо інтенсивно та напружено протікають усі психічні процеси, а діяльність стає продуктивною і творчою, що розглядається багатьма авторами як вищий ступінь прояву пізнавальної активності (Дж. Брунер, В. Крутецький, С. Максименко, В. Моляко, Ч. Фулер та ін.) [50].

У свою чергу Г. Школьник, досліджуючи пізнавальну потребу, розглядає її не як нестачу знань, а як властивість особистості відчувати потребу в них. Саме тому, на його думку, пізнавальна потреба виступає важливим джерелом розумової діяльності дитини і водночас є виток пізнавальної активності, а також виступає основою пізнавального інтересу.

У своїх дослідженнях пізнавальної активності як розвинутої форми пізнавальної потреби Л. Проколієнко зосереджує увагу на змістовних та динамічних характеристиках мотивації пізнавальної діяльності. На думку автора, мотивація або інтерес сприяють виникненню пізнавальної активності, рушійною силою якої у дітей дошкільного віку є розвиток пізнавальних процесів та пізнавальних здібностей, серед яких можна виділити сенсорні, інтелектуальні і творчі здібності [62, с. 77].

Отже, пізнавальна активність розвивається з потреби у нових враженнях, вона притаманна кожній людині від народження. Вже у дошкільному віці на основі цієї потреби, в процесі розвитку орієнтовно-дослідницької діяльності у дитини формується прагнення дізнатися і відкрити для себе якомога більше нового.

Досліджуючи проблему, науковці (Б. Ананьєв, Д. Богоявленська, Т. Куликова, О. Петровський, Г. Щукіна) дійшли висновку, що пізнавальна активність є однією з важливих якостей, що характеризує психічний розвиток дитини. Пізнавальна активність, сформована у період дошкільного дитинства, є важливою рушійною силою подальшого пізнавального розвитку дитини. А наукові дослідження Ю. Гільбуха [72], Д. Ельконіна [78] та інших науковців переконливо доводять, що саме на рубежі дошкільного і молодшого шкільного віку у дитини закладається позитивне чи негативне ставлення до процесу пізнання, основи світорозуміння, формуються способи навчальної діяльності.

Як показує аналіз наукових досліджень, сьогодні поняття «пізнавальна активність» широко використовується в різних напрямках психолого-педагогічного пошуку: проблем відбору змісту освіти (В. Аксющенко,

О. Архипов, Д. Барам); формування загальних учбових умінь (В. Котирло, Т. Дуткевич, З. Чехлова); оптимізації пізнавальної діяльності (Ю. Бабанський, М. Данилов, І. Лернер, Л. Арістова, Т. Шамова, В. Лозова); ролі педагога та особистісних факторів в розвитку пізнавальної активності дитини (О. Андреев, Т. Разуваєва, Ю. Щербаков, Ю. Кулюткин, Л. Хитяєва та ін.); формування пізнавальних інтересів (О. Дусавицький, Н. Побірченко, Г. Щукіна); становлення пізнавальної активності дошкільників у різних видах діяльності (Л. Артемова, О. Брежнєва, Л. Буркова, О. Васильєва, Д. Годовікова, Т. Дуткевич, Ю. Косенко, С. Ладивір, М. Лісіна, Л. Маневцева, Л. Проколієнко, О. Проскура, Г. Стадник, К. Щербакова).

Заслужують на увагу твердження І. Товкач, яка в дисертаційному дослідженні наголошує, що в сучасних наукових розвідках психологів пізнавальну активність розглядають і як мету діяльності, і як засіб її досягнення, і як результат; як сам факт використання наявних знань для оволодіння новим матеріалом (Т. Гусєва, С. Ладивір, І. Литвиненко, С. Максименко, М. Марусинець, Л. Мар'яненко та ін.); як «складне психологічне утворення, що є процесом ініціативного перетворення... предмета або явища з метою його глибшого пізнання, вдосконалення, вияву «Я» особистості у пізнавальній діяльності» (О. Пиндик); як вибіркочу пізнавальну спрямованість людини на предмети і явища, як складне психологічне утворення, що об'єднує емоційну, пізнавальну, та вольову сфери особистості [73, с. 18].

На основі аналізу наукових джерел можна говорити, що у педагогічній літературі залишається актуальним висвітлення питання сутності активності та її ролі в розвитку пізнання у дітей дошкільного віку, при цьому заслуговують на увагу дослідження пізнавальної активності як однієї із форм соціальної активності (З. Абасов) та риси особистості й індивідуальності (Л. Арістова, М. Данилов, В. Лозова, Л. Проколієнко); активності як умови самостійності (Б. Єсіпов, І. Лернер), як мимовільного бажання дії (В. Оконь); зв'язку

пізнавальної активності з діяльністю (А. Дьомін, В. Лозова, М. Матюшкін, М. Махмутов, О. Проскура, І. Харламов) [64].

Науково визнано, що пізнавальна активність виступає фактором, завдяки якому дитина встановлює життєво необхідні відносини з довкіллям, вступає в спілкування з людьми, що є основою засвоєння культурного досвіду людства, необхідною умовою формування самостійності, творчості. Тому пізнавальну активність А. Палій визначає як важливу якість, що зумовлює внутрішню потребу, тенденцію індивіда до ефективного освоєння зовнішньої дійсності [53, с. 411]. А щоб процес пізнання дитиною навколишнього світу здійснював дійсно розвивальний вплив, потрібно в такий спосіб організувати життя дітей у групі, щоб вони відкривали цей безмежний світ в яскравих кольорах, у веселих повчальних іграх, відображали цей чудовий світ у продуктивній діяльності (малюванні, ліпленні, аплікації, конструюванні).

У свою чергу, О. Запорожець, М. Лісіна науково доводять залежність розвитку пізнавальної активності в дошкільному віці від контактів дитини з довкіллям. О. Степанов, розглядаючи пізнавальну активність як одну з характеристик діяльності і поведінки і як здатність людини до суспільно значущих перетворень у навколишньому світі, наголошує на її важливості у спілкуванні, спільній діяльності з іншими тощо [73, с.14].

Досліджуючи проблему розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку, ґрунтуючись на ідеї, що вона виступає одним з важливих параметрів, який характеризує психічний розвиток дитини науковці (А. Богуш, О. Запорожець, Г. Костюк, В. Котирло, С. Ладивір, М. Марусинець, Т. Піроженко та ін.) [7; 22; 28;] обґрунтовують пізнавальну активність як рушійну силу пізнавальної діяльності, в якій, пізнаючи навколишній світ, дитина як активний суб'єкт прагне проявити свою самостійність, індивідуальність, спрямувати енергію, волю, дії на досягнення позитивного результату. Як зазначають науковці, пізнавальна активність виражається в особливому інтелектуальному відношенні до дійсності, у самостійних пошуках

оптимальних шляхів розв'язання пізнавальної задачі, у здатності орієнтуватися у своїх діях на мету, складати план дій та обирати засоби розв'язання задач, використовуючи більш надійні та ефективні прийоми (Д. Годовікова, Я. Коломінський, Т. Кондратенко, М. Лісіна, М. Поддяков та ін.) [73, с. 19]. При цьому діяльність слід розглядати в трьох площинах: як джерело пізнання, як можливість перевірки пізнання (критерій) і як чинник розумового розвитку дитини (К. Бюлер, М. Тимкова, С. Шуман).

З огляду на це слушною є ідея Б. Мухацької, яка пропонує розглядати активність з позицій того, що дитина виступає як суб'єкт, який створює свій досвід до певної міри самостійно; водночас вона є реципієнтом зовнішніх впливів [51].

У цьому контексті, на нашу думку, правомірною є думка Д. Голіцина, який пропонує розглядати пізнавальну активність дошкільників з різних сторін, а саме як: 1) рівень адекватності знань, необхідних для поточної та найближчої життєдіяльності дитини; 2) загальний рівень особистісного розвитку і тип особистості; 3) співвідношення рівнів розвитку пізнавальних процесів і відносин дитини у світі і до світу; 4) розвиток потреб дитини, зокрема, потреби у знаннях [73, с. 19 – 22].

Важливе місце серед досліджень пізнавальної активності займають роботи Д. Богоявленської, що присвячені вивченню інтелектуальної активності як однієї з ланок творчої обдарованості. В результаті цих досліджень було розкрито специфіку пізнавальної активності та її змістових характеристик. Автор пропонує розглядати інтелектуальну активність як одиницю дослідження творчих здібностей, прояв такої активності в будь-яких обставинах, в будь-якій діяльності. Якісним проявом активності, на думку Д. Богоявленської, є інтелектуальна ініціатива, суть якої полягає у продовженні «пізнавальної діяльності, не обумовленої практичними потребами, зовнішньою або суб'єктивною негативною оцінкою роботи» [6].

В ході аналізу наукових джерел було визначено, що у низці наукових досліджень акцентується увага на тому, що розвиток пізнавальної активності дитини дошкільного віку відбувається, як за рахунок її власного досвіду у процесі повсякденного життя, так і під впливом дорослого, що займається організацією усього життя дитини, в тому числі й пізнавальної діяльності.

М. Лісна у своїх дослідженнях з вивчення пізнавальної активності основну увагу приділяє пошуку дієвих факторів, які за інших рівних умов визначають кількісні та якісні особливості пізнавальної активності кожної дитини. Встановлення факторів, що обумовлюють розвиток пізнавальної активності в різні періоди дитинства, мають важливе значення, оскільки це дозволяє зрозуміти походження і рушійні сили розвитку особистості дитини. В результаті досліджень автор робить висновок, що вирішальний фактор у формуванні і розвитку пізнавальної активності – це спілкування дитини з дорослою людиною [43].

Відіграючи суттєву роль в будь-якому пізнавальному процесі, активність дитини реалізується в різноманітних формах, відбувається на різних рівнях, але завжди лишається однією з вирішальних умов діяльності та особистісного зростання дитини. Тому, на думку науковців і педагогів-практиків, сьогодні необхідно здійснювати активний пошук нових форм співпраці дітей і дорослих у навчальному процесі, створення умов розвитку пізнавальної активності через розвивальне освітнє середовище, максимально сприйнятливим для дітей [21]. А неодмінною умовою створення такого середовища в закладі дошкільної освіти, наголошують Л. Кларіна та М. Полякова, є опора на особистісно орієнтовану модель взаємодії між дитиною та педагогічним працівником.

Аналіз наукового доробку Д. Ельконіна дозволив визначити, що розвиток пізнавальної активності здійснюється шляхом накопичення позитивного навчально-пізнавального досвіду. Цей процес він пов'язав з тим, що в різних видах діяльності перед дитиною постають різні пізнавальні завдання, вирішення яких становить органічну частину тієї чи іншої діяльності. Тому

розвивальне середовище має бути відповідно спроектоване, та розроблене, відповідати всім психолого-педагогічним завданням, скільки воно є однією з найдієвіших умов розвитку пізнавальної активності [78].

Не менш важливою умовою розвитку і стимулювання пізнавальної активності дитини, яку визнають учені, методисти і вихователі, є максимальна активізація всіх видів діяльності і, насамперед, розумової діяльності. При цьому пізнавальну активність вони пропонують розглядати як особистісну освіту, що виражає інтелектуальний відгук на процес пізнання. На думку О. Ковшар, вона характеризується: пошуковою направленістю навчання; пізнавальним інтересом, прагненням задовольнити його за допомогою джерел як в навчанні, так і поза навчальною діяльністю; емоційним підйомом [24].

Отже, аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок, що пізнавальна активність є важливою якістю особистості, адже зацікавлене ставлення до навколишнього світу, прагнення пізнати щось невідоме – властивість, яка багато в чому обумовлює ефективність навчання дитини та її професійної діяльності в майбутньому.

1.2. Поняття «пізнавальна активність» та її сутність

Проблема формування і розвитку пізнавальної активності займає одне з центральних місць в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях. Це пояснюється тим великим значенням, яке мають зміни у розумовому розвитку дитини, досягнуті нею у період дошкільного дитинства, не тільки для успішного навчання у школі, але й для всього наступного життя людини.

Ми вважаємо, що дослідження проблеми розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку необхідно, в першу чергу, пов'язати із з'ясуванням сутності цього поняття, адже аналіз наукових джерел демонструє наявність певних відмінностей у тлумаченнях різними науковцями цього феномену, що зумовлюється складністю та багатогранністю самого явища.

Сьогодні, в залежності від контексту, поняття активність може мати різний зміст, який визначається явищами, що вивчаються. Проте, не зважаючи на велику кількість різних підходів, існують загальні ознаки, що складають

основу даного поняття. У багатьох словниках та енциклопедіях термін «активність» (від лат. «*aktivus*») означає діяльнісний, енергійний, ініціативний, протилежний пасивності...який виявляє особливу енергію в якійсь діяльності [63].

У педагогічному словнику, наприклад, ми знаходимо таке пояснення терміну «активність»: «У біологічному смислі активність – це властивість організмів реагувати на зовнішні подразники. Активність є загальною характеристикою життя усіх живих організмів, як умова їх існування у світі. Активність як діяльний стан суб'єкта визначений з середини, з боку його ставлення до світу, і реалізується в процесах поведінки. У людини активність є особистісним утворенням, здатністю поводитися у відповідності з власними потребами, поглядами, цілями. Активність проявляється в енергійній, інтенсивній діяльності: у трудовому, громадському житті, у навчанні, в різних видах творчості, спорті. Вона успішно формується, якщо є об'єктивна необхідність у її виникненні» [54].

В ході аналізу наукових джерел було встановлено, що у численних психолого-педагогічних дослідженнях, присвячених вивченню різноманітних аспектів проблеми пізнавальної активності, представлено різні визначення цього поняття, які й допомагають розкрити його сутність. Однак, серед авторів немає єдиної думки щодо значення поняття «пізнавальна активність». Деяко визначає її як властивість індивіду, суб'єкта, інші – як характеристику особистості та діяльності, як певне ставлення до діяльності, як стан готовності суб'єкта до пізнавальної діяльності тощо [12; 26; 37; 43; 48].

В енциклопедії освіти пізнавальна активність трактується як «риса особистості, яка виявляється в її ставленні до процесу пізнання, що передбачає стан готовності, прагнення до самостійної пізнавальної діяльності, спрямованої на оволодіння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань, способів діяльності, а також в її якості» [79, с. 678].

Один з перших дослідників розвитку пізнавальної активності та самостійності М. Данилов розглядає пізнавальну активність як «живу, енергійну діяльність, спрямовану на виконання отриманого завдання». Суть її виявляється в потребі й умінні учнів самостійно мислити, у здатності орієнтуватися у новій ситуації, самому бачити питання, задачу і знайти підхід до їх розв'язання [18]. У свою чергу П. Підкасистий пізнавальну активність називає найважливішою рисою характеру, якістю особистості, що виявляється в енергійності, ініціативній діяльності, у праці, навчанні, у суспільному житті, у різних видах творчості, у грі тощо [21].

Такої ж думи дотримується Г. Щукіна, розглядаючи пізнавальну активність як своєрідну якість особистості, яка включає прагнення особистості до пізнання, інтелектуальний відгук на процес пізнання. На думку педагога, яка досліджувала пізнавальну активність школярів, – це цінне і складне особистісне утворення учня, яке активізує всю навчальну діяльність і є підготовчою умовою до самостійності, особливий стан і ставлення до діяльності, як, наприклад, увага, жвава участь у загальному процесі, жваве реагування на цінність результату діяльності [77].

Пізнавальна активність, як відомо, не є вродженою рисою, вона може змінюватись у зв'язку із зміною самої особистості, того соціального середовища, в якому особистість формується і розвивається. Отже, можна говорити про становлення і розвиток пізнавальної активності, яка формується в процесі навчально-пізнавальної діяльності і водночас впливає на якість самої діяльності. Тому розгляд пізнавальної активності як якості особистості у відриві від діяльності або зведення її до діяльності має односторонній характер. Беручи за основу це положення, Т. Шамова розглядає пізнавальну активність як якість діяльності особистості, що виявляється у ставленні людини до змісту і процесу діяльності, прагнення її до ефективного оволодіння знаннями і способами діяльності за оптимальний час за допомогою мобілізації морально-вольових зусиль на досягнення навчально-пізнавальної мети [74, с. 35].

Натомість І. Харламов визначає пізнавальну активність як діяльний стан дитини, який характеризується прагненням до навчання, розумовою напругою і проявом вольових зусиль в процесі оволодіння знаннями.

Ми погоджуємося також з думкою Л. Аристової, що пізнавальна активність є виявленням творчого ставлення індивіда до об'єкта пізнання, вибірковість у підході до нього, до визначення мети, завдань, які необхідно вирішувати [2, с. 85].

З даних визначень можна зробити висновок, що більшість дослідників пов'язують поняття пізнавальна активність з розглядом діяльності, в процесі якої, пізнаючи навколишній світ, дитина як активний суб'єкт прагне проявити свою самостійність, індивідуальність, спрямувати енергію, волю, дії на досягнення позитивного результату.

На нашу думку, важливим моментом у дослідженні є диференціація понять «пізнавальна активність» і «пізнавальна діяльність». Адже ще С. Рубінштейн наголошував на цій необхідності, щоб не ототожнювати поняття «активність» і «діяльність». Як наголошував науковець, активність походить з потреби людини у діяльності і водночас є формою вираження потреб особистості. На його думку, активність – це посилена енергійна діяльність, діяльна участь у будь-чому, ініціативність. Вчений визначає її як «свідоме, вольове, цілеспрямоване виконання розумової або фізичної праці, необхідної для оволодіння знаннями, уміннями і навичками, включаючи їх використання у подальшій роботі і практичній діяльності». Якщо ж активність і діяльність розглядати як тотожні явища, то проблема пізнавальної активності, зауважує С. Рубінштейн, вирішується сама по собі, оскільки будь-яка діяльність розглядається як активна [65].

В багатьох наукових дослідженнях наголошується, що ці два поняття не тотожні, але існують у діалектичному взаємозв'язку. З огляду на те, що діяльність – це специфічна форма засвоєння світу людиною, особистість може успішно формуватися і розвивається в процесі діяльності. Активність

переважно розглядається як якісна характеристика діяльності, її міра і ступінь виявлення. Перебуваючи на цих позиціях, В. Лозова переконливо доводить, що активність виявляється певною характеристикою діяльності, яка може бути більш або менш активною, тобто активність виступає у якості показника рівня діяльності [40].

На думку Д. Вількеєва, пізнавальної активності не можна досягти без розвитку у дітей пізнавальної самостійності. Отже, поняття пізнавальна активність перебуває також у тісному зв'язку з поняттям самостійність. В цьому випадку самостійність ніби переводить пізнавальну активність з області бажання, прагнення діяльності до області реалізації потреб і бажань, які здійснюються в процесі пізнавальної діяльності.

Пізнавальна активність за своєю природою пов'язана з цілеспрямованою активністю суб'єкта, наголошує А. Матюшкін, і є результатом його взаємодії з навколишнім середовищем. Отже, поняття пізнавальна активність використовується в тих випадках, коли окрім власне інтелектуального є ще й яскраво виражений особистісний аспект у вигляді потреб як «внутрішніх джерел активності» (А. Матюшкін) [48, с. 29]. Тому пізнавальна активність займає у діяльності структурне місце, що наближене до потреби. Це стани готовності до пізнавальної діяльності. Звідси впливає, що пізнавальній активності близьке поняття допитливості та цікавості (М. Лісіна).

У свою чергу у дослідженнях, пов'язаних з проблемою активності дітей дошкільного віку, поняття «пізнавальна активність» А. Богуш, О. Запрожець, В. Котирло, С. Кулачківська, С. Ладивір, Т. Піроженко та ін. розглядають як один з важливих параметрів, що характеризує психічний розвиток, якісну ознаку діяльності дитини дошкільного віку, властивість самої особистості, стан її готовності до пізнавальної діяльності (С. Кулачківська, С. Ладивір, І. Литвиненко) [7; 22; 34; 55].

Аналіз наукових джерел з проблеми дослідження надав можливість говорити, що на фоні постійного уточнення та поглиблення поняття

«активність» у психолого-педагогічній літературі найбільш розповсюдженими є такі визначення пізнавальної активності: мобілізація інтелектуальних, морально-вольових сил на досягнення конкретної мети навчання, прояв самостійності, ініціативи, творчості у процесі діяльності (К. Щербакова) [76, с. 9]; якість особистості, яка спрямовує пізнавальні потреби на всіх етапах життя людини і у різних видах діяльності (Л. Проколієнко) [62, с. 76]; така активність, у процесі якої дитина вчиться, пізнає навколишній світ; вибіркова пізнавальна спрямованість людини на предмети і явища, складне психологічне утворення, що об'єднує емоційну, пізнавальну та вольову сфери особистості [45; 50].

Отже, виходячи з аналізу чисельних досліджень, ми вважаємо за доцільне покласти в основу нашого подальшого дослідження визначення, запропоноване В. Лозовою: пізнавальна активність – це риса особистості, яка виявляється у її ставленні до пізнавальної діяльності, що передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань і способів діяльності, а також знаходить вияв у якості пізнавальної діяльності [38, с. 15].

В ході аналізу наукової літератури ми визначили, що пізнавальну активність як вид соціальної активності особистості визначають як:

- психічний стан, що має вираження у прагненні вирішувати інтелектуальні завдання;
- готовність і прагнення до енергійного засвоєння знань;
- розумову діяльність, що спрямована на досягнення певного пізнавального результату і як підвищену орієнтуючу реакцію щодо матеріалу, який вивчається, на основі пізнавальної потреби, що виникла;
- прояв перетворюючого, творчого ставлення індивіда до об'єкта пізнання;
- особистісне утворення, що виражає інтелектуальний відгук на процес пізнання, розумово-емоційний відгук вихованця у пізнавальному процесі [2; 40; 65; 74; 77].

Як зауважують науковці, означені сутнісні сторони пізнавальної активності не суперечать одна одній, а доповнюють це поняття. Такий підхід ґрунтується на твердженні, що джерелом пізнавальної активності є потреба особистості у набутті нових і поглибленні наявних знань, в осягненні духовної культури суспільства, у самовираженні, самореалізації, коли потреба виступає початком, що закликає суб'єкта до активності.

Проведений аналіз та узагальнення матеріалів досліджень дозволили констатувати, що поняття «пізнавальна активність» – поняття широке і багатоаспектне. Розглядаючи її як рису особистості, треба зазначити, що вона перебуває у стані постійної якісної зміни, що, у свою чергу, ускладнює її характеристику.

Отже, визначення характерологічних особливостей пізнавальної активності дитини залишається актуальним питанням, адже, як показують чисельні дослідження, пізнавальна активність має багато типів, видів, рівнів, компонентів, форм прояву у процесі діяльності дитини.

Аналіз наукових джерел показав, що у психолого-педагогічних дослідженнях багато уваги приділено визначенню структури пізнавальної активності: типи (О. Матюшкін, В. Лозова, М. Поддьяков); види (Д. Богоявленська, К. Крутій, С. Ладивір, Т. Шамова); компоненти (Д. Годовікова, Л. Мар'яненко, М. Матюшкін, П. Підкасистий та інші); форми та показники прояву (Д. Богоявленська, Д. Годовікова, В. Лозова, К. Щербакова, Г. Щукіна та інші); рівні (Т. Кондратенко, В. Котирло, В. Лозова, К. Щербакова та інші).

У науковій літературі означено різні типи і види пізнавальної активності. Зокрема, виділяють адаптивний та продуктивний типи, що забезпечує пристосування та складає основу виникнення і становлення різних психічних новоутворень (О. Матюшкін) [48]; тип зовнішньої пізнавальної активності, що поділяється на адаптивну поведінку та діяльність як цілеспрямовану поведінку

(В. Дружинін); потенційна пізнавальна активність, для якої характерний прояв допитливості, бажання пізнати щось нове (В. Лозова) [45].

М. Поддяков виділяє два типи дитячої активності: власну активність і активність дитини, стимульовану дорослим. Власна активність дитини – це специфічна і разом з тим універсальна форма активності, що характеризується різноманіттям своїх проявів у всіх сферах дитячої психіки: пізнавальної, емоційної, вольової, особистісної. Власна активність повністю визначається дитиною як особистістю, яка творить свою діяльність і детермінована її внутрішнім станом. Цей тип лежить в основі дитячої творчості, наголошує науковець. Активність дитини, яка стимулюється дорослим, характеризується тим, що дорослий організовує діяльність дошкільника, показує і розповідає, як необхідно робити. У процесі такої дійсності дитина отримує ті результати, які були заздалегідь визначені дорослими. Сама дія (або поняття) формується відповідно до заздалегідь заданих параметрів. Весь цей процес відбувається без проб і помилок, без болісних пошуків і драм [58, с. 105].

Спостерігаються різні підходи у науковців також до визначення видів пізнавальної активності. Так, К. Крутій зосереджує увагу на таких видах пізнавальної активності дошкільників: перцептивно-мнемічній (головним чином це активність сприйняття і запам'ятовування знань); наочно-практичній (різновид перцептивно-мнемічної активності, що виявляється у процесі сприймання наочних посібників і практичних дій із предметами, що вивчаються); операційно-дієвій (активність пов'язана з виконанням різних видів розумових дій у внутрішньому плані); творчо-пізнавальній (передбачає розвиток творчої діяльності); мотиваційній (стимуляція різних видів пізнавальної активності, формування позитивного ставлення до засвоєння матеріалу, вироблення умінь та навичок) [30, с.7].

У свою чергу С. Ладивір та інші науковці у своїх дослідженнях пізнавальної активності дітей дошкільного віку акцентують увагу на таких її видах: 1) репродуктивно-наслідувальна активність, в основі якої лежить

співробітництво з дорослим; 2) пошуково-виконавська активність носить більш складний характер, оскільки передбачає більш самостійне відношення дитини до виконуваної діяльності; свідоме ставлення до висунутих завдань, пошукова діяльність щодо шляхів їх вирішення та ін.; 3) творча активність дитини, що виявляється у здатності до самостійної постановки завдань та творчого підходу до їх вирішення [36, с. 5].

Аналіз літературних джерел також показав, що у дослідженнях Д. Богоявленської, А. Кирсанова, И. Петухової, И. Редьковець, Т. Шамової можна зустріти такі види пізнавальної активності:

– по відношенню до діяльності:

1) потенційна активність, яка характеризує особистість з боку готовності, прагнення щодо діяльності;

2) реалізована активність, яка характеризує особистість через якість діяльності, що здійснюється в даному конкретному випадку. Основні показники: енергійність, інтенсивність, результативність, самостійність, творчість, сила волі [6; 74].

Потенційна пізнавальна активність виявляється у допитливості, у бажанні пізнати нове. Реалізована пізнавальна активність – це виконавська активність особистості, яка виявляється у репродуктивній діяльності. Дитина позитивно ставиться до тих завдань, які їй пропонують виконати, хоч це іноді вимагає переборення лінощів, небажання. У такій діяльності мета, завдання, засоби діяльності пропонуються, але сама особа виявляє енергійність, яка є показником активності, наполегливість, що й забезпечує інтенсивність діяльності;

– за тривалістю і стійкістю:

1) ситуативна активність, яка носить епізодичний характер;

2) інтегральна активність, що визначає загальні домінуючі відношення до діяльності [58].

Деякі дослідники проблеми наголошують, що пізнавальна активність може носити ситуативний та епізодичний характер, а може підніматися до рівня стійкої особистісної якості, яку характеризує чітка спрямованість, певна позиція.

Пізнавальна активність особистості, яка набула характеру стійкої особистісної якості, свідчить про те, що дитина не тільки за бажанням засвоїла ті чи інші знання, а в неї сформована потреба у постійній якісній пізнавальній діяльності, сильні і сталі мотиви такої діяльності. Тому спрямованість визначає загальне домінуюче ставлення до діяльності, позитивну мотивацію, а не особисті спонукання, тобто певну систему поглядів, інтересів, ідеалів.

Пізнавальна активність на рівні спрямованості особистості означає глибоку переконаність дитини в необхідності всебічного пізнання, а її вищий рівень має перетворюючий характер. При цьому у процесі діяльності перетворюється не тільки об'єкт, на який вона спрямована, але й суб'єкт діяльності.

Як показує аналіз наукових джерел, у своїх дослідженнях науковці розглядають пізнавальну активність дошкільників як динамічну систему, що розвивається. В працях С. Ладивір, В. Лозової, К. Щербакової, Г. Щукіної та інших зазначено, що у розвитку пізнавальної активності виділяють три рівні: репродуктивний, інтерпретований та творчий. В такій же послідовності відбувається і зростання пізнавальної активності [39; 77].

Характеризуючи творчий рівень прояву пізнавальної активності, науковці наголошують на тому, що діти, які умовно віднесені до цього рівня, працюють охоче і тривалий час, мають стійкий і тривалий інтерес до пізнання, самостійно вирішують пізнавальні завдання, шукають власні способи дій. Діти, що виявляють інтерпретивний рівень розвитку пізнавальної активності, мають менш стійкий і тривалий інтерес до пізнання, працюють самостійно, але їх роботу педагог стимулює за допомогою запитань. Репродуктивний або відтворювальний рівень розвитку пізнавальної активності характеризується

тим, що діти, які перебувають на цьому рівні розвитку пізнавальної активності, мають нестійкий інтерес до пізнання, легко відволікаються, охоче виконують завдання за зразком або повторюють за дорослим потрібні дії чи слова, від самостійного пошуку відмовляються [36; 41].

З точки зору кількісного вимірювання у низці джерел виділяють три рівні пізнавальної активності: високий середній та низький. Наприклад, Т. Кондратенко, В. Котирло, С. Ладивір пропонують виокремлювати такі рівні активності дітей, що надає характеристикам дошкільників більшої об'єктивності та глибини: високий – дитина завжди активна, ініціативна у відповідях та спілкуванні, допитлива, завжди уважна, дотримується вказівок, правильно виконує завдання, проявляє готовність долати труднощі, веде активний пошук рішення, легко контактує з дорослими і однолітками, уміє вирішувати конфлікти; середній – дитина відповідає тільки на прохання вихователя; слухає пояснення дорослого, але сама не звертається по допомогу, потребує повторення, вказівок та контролю за ходом діяльності; відволікається, наслідує іншому, завдання виконує за умови додаткового стимулювання; робить спроби долати труднощі, але у випадку невдачі відступає; у спілкуванні надає перевагу знайомим дітям, скоряється ініціативі іншого, проявляючи конформізм; низький – дитина пасивна, може працювати тільки за умови персонального звертання та постійної допомоги дорослого, байдужа, без спеціальної підтримки не починає діяльність, не працює без взірця, при найменшому утрудненні звертається по допомогу чи відмовляється від діяльності; включається у спільну діяльність на запрошення, але не вміє підтримувати стосунки, часто конфліктує; у дитини переважають ігри сам-на-сам [34; 39]. В той же час слід зважати на те, що активність дитини-дошкільника ще не характеризується цілеспрямованістю пізнання в окремій галузі знань – дитину цікавить усе, що її оточує, для неї характерна всеосяжна активність у пізнавальній діяльності, виняткова допитливість від «Що це таке?» до «Хочу все знати!» (М. Лісіна, Г. Люблінська, В. Юркевич).

Аналіз наукових джерел дозволив визначити, що вивчення науковцями (Д. Годовікова, В. Котирло, К. Крутій, С. Ладивір, В. Лозова, О. Матюшкін, О. Петровський, Г. Сидорук, Т. Ткачук, О. Щербакова, Н. Шумакова, Г. Щукіна та ін.) структури пізнавальної активності (типи, види, рівні, основні форми та показники прояву, компоненти,) залишається актуальним питанням. Як показують чисельні дослідження, пізнавальна активність має безліч форм прояву у процесі діяльності дитини.

Генетично рання форма пізнавальної активності – безпосередня пізнавальна активність або цікавість та допитливість, яка характерна переважно для дошкільного віку, але достатньо часто вона проявляється і в період шкільного дитинства. Цікавість – елементарна стадія вибіркового ставлення, що обумовлена чисто зовнішніми, часто неочікуваними обставинами, що привертають увагу людини [21]. Для дитини це елементарне орієнтування, пов'язане з новизною ситуації, може й не мати особливого значення. На стадії цікавості дитина задовольняється лише орієнтуванням, пов'язаним з цікавим предметом, тією чи іншою цікавою ситуацією. На цій стадії ще не спостерігається справжнього прагнення до пізнання, дитина задовольняється тільки цікавим для неї предметом, тією чи іншою галуззю знань, тією чи іншою цікавою діяльністю.

Наприклад, К. Щербакова виділяє такі форми прояву пізнавальної активності: вміння бачити і самостійно формулювати пізнавальну задачу; вміння складати план, обирати засоби вирішення задачі з використанням ефективних прийомів; досягати результату, зрозуміти необхідність перевірки [76].

Як зауважує Г. Щукіна, прояви пізнавальної активності дуже різноманітні. Вони виражаються: у цілеспрямованості пізнавальних дій, їх доцільності, яка мотивується; у характері знань, умінь, способів діяльності, мобільності їх застосування, змістовності запитань, які звернені до педагога; у

бажанні поширити, поглибити пізнавальну діяльність за рахунок різноманітних джерел [77].

На думку С. Ладивір, основними показниками пізнавальної активності дітей виступають: увага та особливий інтерес до предмета; емоційне ставлення до предмета (подив, нерозуміння, заклопотаність, тобто розмаїття емоцій, викликаних предметом); дії, спрямовані на детальніше розпізнавання предмета, усвідомлення його функціонального призначення; загальна кількість таких дій як показник інтенсивності обстеження та якісна характеристика дій, їх різноманітність, заміна одних дій іншими, паузи, пов'язані з роздумами про предмет; постійний інтерес до предмета, навіть за його відсутності [36, с. 3].

Досліджуючи проблему пізнавальної активності дошкільників, науковці наголошують, що в структурі цієї активності значущими є компоненти, проте сьогодні не існує однозначного визначення останніх. На думку Л. Мар'яненко [46], структура пізнавальної активності складається із змістового, операційного, мотиваційного і результативно-регулятивного компонентів. У свою чергу Т. Гусєва виокремлює такі компоненти пізнавальної активності, що знаходяться в тісному взаємозв'язку: мотиваційно-потребовий, регуляторний, динамічний, результативний, рефлексивно-оцінний [17].

Найбільш узагальнено структуру пізнавальної активності дитини можна представити як сукупність емоційного (особливості емоційного підкріплення індивідуального досвіду пізнання); мотиваційного (мотиви, потреби, установки, інтереси, цілі, результат); процесуально-операційного, або змістовного (обсяг знань, умінь, навичок, способів дій і готовність їх застосувати); контрольно-оцінного, або результативного (вольові зусилля, спрямовані на досягнення свідомо поставленої мети, пов'язані з подоланням зовнішніх і внутрішніх перешкод) компонентів.

Не зважаючи на відсутність єдиного, загальноприйнятого підходу щодо розкриття типів, видів, рівнів, компонентів, форм прояву пізнавальної активності у процесі діяльності дитини (Д. Богоявленська, О. Брежнева,

Н. Горопаха, С. Козачук, С. Ладивір, В. Лозова, І. Литвиненко, А. Матюшкін, М. Марусинец, Л. Мар'яненко, Т. Піроженко, Г. Сидорук, Т. Ткачук, Т. Шамова, Г. Щукіна та ін.), можна говорити, що всі дефініції доповнюють одна одну, розкривають сутність і специфіку пізнавальної активності дошкільників та дозволяють визначити такі основні риси пізнавальної активності дітей:

– пізнавальна активність визначається як стан, що передує діяльності й породжує її, як міра діяльності, як умова розвитку та результат виховання;

– пізнавальна активність – це риса, якість особистості, яка виявляється в її ставленні до пізнавальної діяльності.

Отже, аналіз наукових джерел надає можливість визначити, що пізнавальну активність слід розглядати як рису особистості, що виявляється у її ставленні до пізнавальної діяльності, передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань і способів діяльності, а також знаходить вияв у якості пізнавальної діяльності.

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

2.1. Особливості розвитку пізнавальної активності у дітей старшого дошкільного віку

В сучасному світі першочергового значення набуває усвідомлення важливості дошкільного віку як унікального періоду розвитку особистості. Перші роки життя – найважливіший для дитини період, під час якого формуються всі важливі особливості людини: пізнавальна діяльність, уявлення, допитливість, інтерес до оточуючого світу. В той же час це найбільш піддатливий педагогічному впливу період внаслідок недостатності досвіду, уявлень про навколишній світ, знань, навичок у дітей. Як наголошують науковці, дошкільний вік – це період, коли особливо бурхливо відбувається інтелектуальний розвиток, але з часом темпи його уповільнюються, і тому особливо важливо використовувати в цей час потенційні можливості кожної дитини.

Особливість здорової психіки дитини – пізнавальна активність. Чисельні дослідження підтверджують, що інтелектуальному розвитку дитини сприяє пізнавальна активність. Процес активізації пізнання дитини, який триває протягом всього життя, розпочинається з прагнення пізнати саму себе, усвідомити свою внутрішню сутність. Але, як відомо, активність не є вродженою рисою особистості, вона розвивається в процесі діяльності дитини. І, як зауважує О. Кононко, головне в розвитку пізнавальної активності – це активність і діяльність дитини. Саме принцип активності, ставлення до дошкільника, як до суб'єкта життєдіяльності необхідно враховувати педагогам [27, с. 5].

В Україні існує декілька альтернативних програм виховання та навчання дітей дошкільного віку і кожна з них значної уваги приділяє саме розвитку пізнавальної активності з позицій гуманістичного підходу до кожної дитини, враховуючи її права на вільний розвиток та реалізацію своїх потенційних

можливостей, на прожиття свого власного життя, а не чужого. Такі програми, як «Впевнений старт», «Дитина», «Українське дошкілля», «Я у світі» тощо чітко висвітлюють пізнавальну активність, як один з головних чинників в розвитку дитячої особистості, розвитку її індивідуальності.

У розвитку пізнавальної активності дитини психологи Л. Виготський [13], О. Запорожець [22], С. Рубінштейн [65] визначають сенситивні періоди. Сенситивні періоди – це періоди особливої чутливості до тих стимулів довкілля, які відповідають потребам розвитку дитини. Це так звані «вікна можливостей», які вказують на оптимальний період для вивчення дитиною чогось нового. Одночасно дослідники підкреслюють, що будь-який з вікових періодів характеризується певною мірою інтенсивності, виразності, особливим наповненням змісту пізнавальної діяльності. Досліджуючи предмети і явища, дізнаючись про їх структуру та особливості, суб'єкт пізнання набуває здатності не лише розглядати та порівнювати, але й можливості робити узагальнення, дізнаватися закономірності, конкретизувати, типізувати, розподіляти по видах [18, с.12].

Таким чином можна говорити, що кожен віковий період вносить певні зміни у пізнавальний розвиток, з кожним роком в активності дошкільника відбуваються помітні зміни, перш за все іншим стає зміст активності.

Як відомо, провідною діяльністю дитини до трьох років є предметна діяльність, в процесі якої дитина знайомиться з навколишнім світом, розвивається її пізнавальна активність, яка виражає емоційний відгук малюка на процес пізнання: бажання до отримання знань, розумова напруга, вияв зусиль, пов'язаних з вольовими діями в процесі отримання знань, готовність і бажання до процесу навчання, інтерес до діяльності дорослих і дітей. Пізнавальна активність дитини 1-3 років заснована на бажанні зрозуміти предмети і явища навколишньої дійсності, їхні взаємозв'язки, відтворити отримані знання на практиці. Тобто, пізнавальна активність в цьому віці – це

активність, спрямована на пізнання нового з бажанням дитини проявити свою творчість, самостійність.

Л. Виготський наголошував, що для дитини раннього віку кожний предмет є цікавим, провокує її на активні дії розглянути, дослідити його. В процесі пізнання дитина виявляє свої емоції, позитивні та негативні. Пізнавальна активність дітей цього віку відрізняється тим, що пізнання предметів відбувається на основі сприйняття [13].

В цей час у дітей також починає формуватися важливий спосіб пізнання світу – уміння сприймати інформацію на словесному рівні, не підкріплену зоровими образами. Взаємини дошкільника з дорослими набувають пізнавально-наслідувального змісту – дитина у іграх копіює діяльність значимого дорослого та задає йому безліч запитань.

У свою чергу численні дослідження дозволили Д. Ельконіну констатувати, якщо в спільній з дорослим діяльності на ранніх етапах дитина знайомиться з навколишніми предметами, їх призначенням, якостями і властивостями, то надалі у дітей спостерігається тенденція до підвищення активності та експериментування, дослідництва, прагнення задовольнити свої бажання [78]. Тобто, пізнавальна активність дитини розвивається у зв'язку з процесом накопичення життєвого досвіду і прагнення відкрити та засвоїти нове з навколишньої дійсності.

У період середнього дошкільного віку розумова активність, як зауважують науковці, вже перестає обов'язково спиратись на фізичну дію. Дитина 4-х–5-ти років здатна до «чистої» розумової діяльності: вона обдумує побачене і почуте, активніше відгадує загадки, запитує, сперечається, переказує художній твір, складає невеличке оповідання чи казку до малюнка тощо [9].

Діти цього віку занадто балакучі і допитливі, що виявляється в нескінченних запитаннях дітей до дорослих. Як зауважує І. Товкач, головна особливість таких запитань полягає в їхній різнобічності й безсистемності. Але,

незважаючи на таке безладдя, запитання вже мають виражений пізнавальний характер й істотно відрізняються від запитань дітей раннього віку [73].

У цій новій формі активності величезна роль належить усному мовленню: (слухання, сприймання, розповідання, словотворчість як спеціально організований, зумовлений мотивацією процес створення дитиною твору в будь-яких формах мовленнєвого висловлювання).

Як ми вже зауважували, цікавість – генетично рання форма пізнавальної активності, елементарна стадія вибіркового ставлення, коли дитина задовольняється лише орієнтуванням, пов'язаним з цікавим предметом, тією чи іншою цікавою ситуацією, і ще не спостерігається справжнього прагнення до пізнання, а дитина задовольняється тільки цікавим для неї предметом, тією чи іншою галуззю знань, тією чи іншою цікавою діяльністю [21].

В той же час, на думку багатьох науковців (Л. Виготський, Н. Горобаха, О. Запорожець, В. Котирло, С. Ладивір, М. Лісіна, Г. Люблінська, Т. Піроженко, Д. Ельконін та ін.), першою й ранньою формою прояву пізнавальної активності, є допитливість яка пов'язана із бажанням пізнати закономірності навколишнього світу та збудувати його власну картину [13; 22; 43; 44; 55; 78].

Допитливість – цінний стан особистості, яка характеризується прагненням проникнути за межі побаченого; коли спостерігаються досить сильно виражені емоції здивування, радості пізнання, задоволеності від діяльності. Допитливість, стаючи стійкою рисою характеру, має значну цінність у розвитку особистості. Допитливі люди не байдужі до світу, вони завжди активні, перебувають у пошуку.

У наукових дослідженнях наголошується, що у допитливості дитини дошкільного віку поєднуються емоційні, вольові та інтелектуальні складові пізнавальної активності, котрі дозволяють краще запам'ятовувати і розуміти явища дійсності, їх багатогранність і взаємозв'язок. Серед характерних ознак допитливості, яку виявляє дитина дошкільного віку, можна назвати потребу у

засвоєнні нової інформації та емоційний відгук і переживання на засвоєні знання; прагнення до самостійного вирішення завдання і бажання навчитись використовувати різні засоби та способи дії для цього; прагнення до самостійних відкриттів і освоєння нових способів і прийомів діяльності [32].

Загалом, як зазначає Т. Поніманська, допитливість характеризується спрямованістю пізнавальної активності на виявлення прихованих ознак та властивостей об'єкта, на застосування їх в нових умовах, на маніпулювання предметами та символами. Дитина дошкільного віку є природним дослідником, оскільки активно веде пошук необхідної їй інформації про людей, довкілля тощо. При цьому допитливість як прояв пізнавальної активності дошкільників являє собою реалізацію пізнавальної потреби у вигляді пошукової, орієнтовно-дослідницької діяльності, яка здійснюється як у зовнішньому плані (плані дій), так і у внутрішньому (мисленнєвому) [59].

Отже, коли дитина ставить запитання, виявляючи допитливість, це є свідченням того, що дитина зіткнулася з чимось невідомим, про що хоче довідатися. А це, у свою чергу, означає, що допитливість знаходиться на перетині мотиваційної та когнітивної сфер.

Аналіз матеріалів наукових досліджень дозволяє констатувати, що умовами розвитку допитливості дітей дошкільного віку виступають:

– повноцінне ознайомлення дошкільників з явищами навколишньої дійсності, зацікавленого відношення до них; – організація освітньої діяльності спрямована на розвиток пізнавальних процесів (мислення, сприймання, пам'яті, уяви, мовлення, уваги) та емоційної сфери; – розвиваюче предметно-просторове середовище, котре стимулює виникнення пізнавальних питань та діяльності, що вимагатиме відповідно знаходження нових шляхів вирішення завдань; – різноманітна діяльність з пізнавальним призначенням – комунікативна, художня, рухова, ігрова, продуктивна; – розширення інформаційного поля: стосується подій у соціальній сфері, в країні, тощо; – врахування індивідуального стилю допитливості, притаманного конкретній дитині; –

усунення можливих чинників, які перешкоджають розвитку допитливості: страх, обмеження, відсутність інтересу дорослих, їх глузування, надмірна увага до помилок і невдач дитини, критичне ставлення до її самостійного вибору; – тісний контакт і співпраця із батьками та близькими родичами дитини-дошкільника [32].

Наступною формою прояву пізнавальної активності на етапі дошкільного дитинства є така, що пов'язана з набуттям знань та умінь, які необхідні для вирішення пізнавальних завдань. Характерним проявом цієї форми виступає прагнення дітей до вирішення інтелектуальних завдань, а також бажання оволодіти засобами й способами їх вирішення, що, у свою чергу, пов'язане з потребою в інтелектуальних досягненнях. Діти починають використовувати запитання: «Як це зробити?», демонструють установку на оволодіння діяльністю пропонованим способом, виявляють позитивне емоційне переживання, що пов'язане з засвоєнням нових знань, способів, прийомів, шляхів вирішення завдань. Стикаючись з чимось новим, незрозумілим, вони просто запитують про те, що їх цікавить.

Ми погоджуємося з думкою І. Товкач, що коли дитина ставить запитання «чому?» і значно рідше «навіщо?», для відповіді на яке потрібна певна основа – набуті знання та бажання глибше проникнути у відомі речі, явища, факти, тобто, коли запитання виникають з бажання пізнати невідоме, це є ознакою, що вони набули пізнавального спрямування. Така активність дитини, що пов'язана з набуттям нею знань та умінь, є необхідними моментом у вирішенні пізнавальних завдань [73, с. 35].

Психологи та педагоги, розглядаючи механізми функціонування пізнавальної діяльності, зазначають, що вона найчастіше має дві форми – мислення та сприйняття. Ці форми є основними складовими пізнання, які різняться об'єктами (що пізнається), внутрішніми механізмами (як здійснюється пізнання), засобами (через що). За допомогою сприйняття частіше пізнаються зовнішні властивості предметів (форма, величина, колір). Їх

відображенням у мозку є образи, що формуються під впливом безпосередньо чуттєвого пізнання предметів та їх властивостей. Мислення є засобом пізнання прихованих суттєвих властивостей предметів, внутрішніх зв'язків між ними: часових, кількісних, просторових, причинно-наслідкових [11, с. 14].

У старшому дошкільному віці в активності дитини відбуваються помітні зміни. Це період, коли виникає пізнавальна активність, спрямована на пізнання суттєвих властивостей предметів та явищ, розуміння суттєвих зв'язків між ними та самостійного вибору способів й засобів досягнення мети. До зовнішніх ознак цієї форми прояву додаються дитячі запитання, що характеризують інтерес до усвідомлення змісту, суттєвих властивостей предметів і явищ; вільне й самостійне оперування знаннями й уміннями в галузі, що пов'язана з інтересом дитини; прагнення виконувати завдання підвищеної складності, пошук самостійних шляхів вирішення завдання, використання власного досвіду щодо теми, що вивчається; прагнення поділитися з іншими своїми знаннями, результатами; відносна усталеність інтересу. Інтерес до пізнання є запорукою того, що думка дошкільника послідовно проникає у суть явищ та предметів, наполегливо шукає і встановлює зв'язки між ними, долає перешкоди, досягає радісного усвідомлення, коли невідоме відкривається у всій логічній цілісності та красі.

У своїй суті пізнавальний інтерес є формою вияву пізнавальної потреби, яка забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення мети діяльності й тим самим сприяє орієнтації, ознайомленню з новими фактами, більш повному і глибокому відображенню дійсності. Інтерес є одним з постійних найбільш сильнодіючих мотивів діяльності, він виступає реальною причиною дій, і сприймається людиною як найбільш важлива. В той же час пізнавальний інтерес на шляху свого розвитку зазвичай характеризується пізнавальною активністю, пов'язаною з прагненням дитини до розв'язання проблемного питання. В центрі уваги постає не готовий матеріал навчального предмету і не сама по собі діяльність, а питання, проблема. Саме в такий спосіб пізнавальний

інтерес сприяє проникненню особистості у суттєві зв'язки, відношення, закономірності пізнання [64].

Дослідження особливостей власної пізнавальної активності дитини, проведені М. Подд'яковим, дозволили автору визначити її фазовий характер: у повсякденному житті та на заняттях у дитячому садку власна активність дошкільника змінюється його спільною активністю з дорослим; потім дитина знову постає як суб'єкт своєї активності тощо. Отже, активність повністю ініціюється самим об'єктом – дитиною, продиктована її внутрішнім станом. Дошкільник в процесі активності виступає як самодостатня особистість, вільна від зовнішнього впливу. Він сам висуває цілі, визначає шляхи, методи і способи досягнення, в такий спосіб задовольняє свої інтереси, потреби. На цьому виді активності заснована дитяча творчість, проте, на думку науковця, вона обумовлена взаємодією з дорослим [58].

Як ми зазначали раніше, у свою чергу пізнавальна активність, що стимулюється дорослим, має прояв в тому, що діяльність дошкільника організовує саме дорослий, який розповідає та демонструє, що і як потрібно робити. В таких умовах дитина досягає таких результатів, заздалегідь визначених дорослим. Сама дія формується відповідно із заздалегідь завданими параметрами. Весь цей процес відбувається без спроб і помилок, без драм. Тому можна говорити про таку особливість пізнавальної активності на етапі дошкільного дитинства: два типи цієї активності ніколи не виступають у чистому вигляді, тому що дуже сильно переплетені у свідомості дитини.

Власна активність дошкільників у будь-якому випадку пов'язана з діяльністю, спрямованою від дорослого, а вміння, навички і знання, отримані від дорослих, приймаються дитиною, стаючи її досвідом, і вона оперує ними, як своїми.

Отже, розглядаючи пізнавальну активність як якісну ознаку діяльності дитини дошкільного віку, властивість самої особистості, стан її готовності до пізнавальної діяльності, на основі аналізу матеріалів дослідження

В. Суржанської [70], можна виокремити такі особливості розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку:

- пізнавальна активність проявляється з народження та інтенсивно розвивається протягом усього дошкільного віку, виходячи за його межі, забезпечуючи набуття дитиною різноманітного досвіду пізнання оточуючого;

- вона виявляється у різних видах діяльності, як правило не характеризується цілеспрямованістю пізнання у окремій галузі – дитину цікавить усе, що її оточує;

- пізнавальна активність дитини дошкільного віку яскраво виявляється у постійних запитаннях, розмірковуванні, експериментуванні, постановці та вирішенні найрізноманітніших дитячих проблем, спрямованістю на більш глибоке пізнання дитиною оточуючих предметів та явищ;

- дитина дошкільного віку виявляє пізнавальну активність на рівні цікавості та всеосяжної допитливості від: «Що це таке?» до «Хочу все знати!» Ця активність дитини спрямована не тільки на пізнання окремого предмета чи явища, а й на розпізнавання устрою, причини, мети, призначення, способу використання і таке інше;

- після 4-5 років пізнавальна активність набуває вигляду ініціативної перетворюючої активності. Набуті дитиною в процесі життя знання та практичний досвід дають змогу усвідомити власні можливості, а це, у свою чергу, породжує нові бажання, спонукає до ініціативних, а потім і творчих дій [71].

Отже, в основі розвитку пізнавальної активності лежить подолання дитиною протиріч між постійно зростаючими пізнавальними потребами і можливостями їх задоволення, якими володіє вона на даний момент. Кожен віковий період вносить певні зміни у пізнавальний розвиток. З кожним роком в активності дошкільника відбуваються помітні зміни, перш за все у її змісті.

2.2. Основні чинники розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку

Пізнавальна активність дітей дошкільного віку – це активність, яка виникає в процесі пізнання. Характерним для пізнавальної активності дітей дошкільного віку є прояв зацікавленості, прийняття інформації, бажання уточнити, поглибити свої знання, самостійний пошук відповідей на питання, що цікавлять, вміння засвоїти спосіб пізнання і застосувати його в інших ситуаціях, елементів творчості.

Особливості формування та подальшого розвитку пізнавальної активності у дошкільному віці характеризується оптимальним ставленням дитини до участі у діяльності, інтенсивністю засвоєння різних способів позитивного досягнення результату, досвідом творчої діяльності, спрямованістю на його практичне використання у повсякденному житті. Теоретичні дослідження та практичний досвід показують, що успішність процесу розвитку пізнавальної активності залежить від впливу системи факторів. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про наявність багатьох чинників, що впливають на спрямування, широту, стійкість, дієвість, активність процесу пізнання, і які можна поділити на суб'єктивні та об'єктивні, що у своїй дії часто переплітаються і взаємодіють один з одним.

Наприклад, серед чинників, що впливають на формування пізнавальної активності дитини, науковці виділяють потреби у нових враженнях (Л. Божович, В. Лозова), навчання, або гностична діяльність (В. Лозова, Г. Щукіна), спілкування (Д. Годовикова, Т. Землянухіна, М. Лісіна, Т. Серебрякова та ін.), ігрова діяльність (Д. Менджерицька, О. Сорокіна, О. Усова) тощо.

Основою пізнавальної активності, на думку В. Лозової, виступають потреби у набутті нових знань, у поглибленні наявних, в осягненні духовної культури людства. Потреби виникають тільки в процесі самої діяльності, водночас виступаючи її передумовами, внутрішнім джерелом. Якщо немає потреби, немає й активності людини. В той же час без активності людини не

виникає і потреби. Отже, активність виступає і як умова, і як момент, що реалізує потреби [41, с. 27].

Проблема формування пізнавальних потреб достатньо висвітлена в наукових дослідження педагогів і психологів. Пізнавальну потребу розглядають не як нестачу знань, а як властивість особистості відчувати потребу в них. Практика доводить: лише тоді, коли є необхідність, що спонукає людину до діяльності, тоді й спостерігається активність, а задоволення одних потреб веде до виникнення нових. На основі пізнавальної потреби у різних видах діяльності забезпечується формування цілісного уявлення про оточуючий світ. У такій ситуації завдання педагога полягає у формуванні та стимулюванні розвитку цих потреб, що у свою чергу вимагає створення відповідних умов у процесі навчання, які спонукають дітей до активної самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Численні дослідження показують, що пізнавальна активність у дітей старшого дошкільного віку має спиратися на вже розвинуті потреби у дитини: потребу у спілкуванні з дорослим і його схвальній оцінці, потребу у пізнанні навколишнього світу, потребу у судженнях, у формуванні і висловленні думок. Розвиток творчого мислення не забезпечується відтворенням дитиною відомих зразків, а формуванням у неї здатності комбінувати, перегруповувати, асоціювати, бачити предмет з різних точок зору [20; 44; 47].

Таким чином можна говорити про те, що у більшості наукових досліджень пізнавальну потребу розглядають як прагнення до набуття знань. Але це лише один аспект цієї складної проблеми. Другий, не менш важливий, – це потреба у самій навчальній діяльності, в процесі якої і реалізується пізнавальна активність. З огляду на це можна зробити висновок, що між потребою у пізнанні і потребою у діяльності існує тісний взаємозв'язок.

Оскільки дошкільник значну частину часу перебуває у ЗДО, де розгортається освітній процес, то найбільш вагомим фактором розвитку пізнавальної активності є навчання (або гностична діяльність).

Навчання – основна форма розвитку пізнавальної активності. З одного боку, під час навчального процесу діти здобувають нові знання, які розширюють світогляд, з другого – у процесі активної пізнавальної діяльності розвиваються їхні навчальні можливості, завдяки яким дошкільники можуть самостійно і творчо використовувати не лише запас знань, а й шукати нові, задовольняти свої потреби в пізнанні. При цьому пізнавальна активність дитини – це її внутрішня готовність до подальшої участі у процесі оволодіння знаннями, вміннями і навичками та виявлення самостійності й творчого підходу до виконання навчальних завдань [33, с. 39].

Для задоволення потреби дитини у діяльності, а водночас і для підвищення пізнавальної активності, важливе значення має функціональний зміст навчальної діяльності. Г. Щукіна [77] наголошує, що саме зміст того, що вивчається, відкриває перед дітьми навколишній світ, який є об'єктивно цікавим. Різна за своїм характером діяльність може викликати неоднакове ставлення до себе. Найбільш суттєво впливають на підвищення пізнавальної активності дітей такі характеристики навчальної діяльності, як: 1) цікавість, що є результатом використання тих засобів, які викликають в них безпосередню реакцію; сила цих засобів особливо виявляється на початкових етапах формування пізнавальної активності; 2) ігрові прийоми у навчанні, їх потенціал у діяльності, що здійснює вже не безпосередню орієнтацію, а нагромаджує пізнавальний досвід, виконуючи ігрові завдання; 3) наочність навчання, яка зацікавлює дітей і яку умовно можна віднести до спонукального мотиву пізнавальної активності, оскільки за її допомогою виникають демонстрації безпосередньо привабливих об'єктів, картин, ТЗН, фрагментів кінофільмів тощо; 4) захоплюючий, емоційний виклад навчального матеріалу.

Як показують наукові дослідження та практика роботи, щоб гностична діяльність дошкільників набула ознак захопливої, цікавої, потрібно враховувати відразу цілу низку важливих умов, серед яких: а) створення комфортного мікроклімату у закладі дошкільної освіти, віковій групі; б) гарантування зони

емоційного комфорту та захищеності у педагогічному плані всім без винятку дітям; в) заохочення дитини до активних цілеспрямованих дій, будь-якого змісту – ігрових, гностичних, практичних; привнесення у пізнавальну діяльність дій сприймання різної модальності, тобто зорових, тактильних, смакових [40].

Загально визнано, що успіх навчання залежить не тільки від змісту знань, якими діти оволодівають, методів і форм організації навчальної діяльності, але й від мотивів пізнавальної діяльності, тобто від причин, які спонукають до дій та вчинків. Одним з найважливіших мотивів навчання виступає пізнавальний інтерес. За допомогою інтересу до об'єкту пізнання можна створити міцну і надійну основу особистості дитини. Тому що за наявності пізнавального інтересу, наголошує Г. Щукіна, навчання стає близькою, життєво важливою діяльністю, в якій сама дитина надзвичайно зацікавлена [77].

Пізнавальний інтерес дитини знаходить своє відображення в її іграх, малюнках, розповідях та інших видах творчої діяльності. Пізнавальний інтерес та допитливість змушують дітей активно прагнути до пізнання, шукати способи задоволення жаги знань. На думку С. Рубінштейна, інтерес є як передумовою, так і результатом навчання або діяльності. Інтерес – це тенденція чи спрямованість особистості, що полягає в зосередженості її помислів. Під помислом вчений розумів складне утворення: спрямовану думку, думку-турботу, думку-участь, думку-прилучення, утворення, яке в собі містить і специфічну, емоційну забарвленість. Як вказував дослідник, інтерес виникає і розвивається відповідно до навколишнього середовища. Інтерес також формується одночасно з розвитком особистості, її ставленням до навколишнього світу. Інтереси є «специфічними мотивами» культурної діяльності людини, включаючи і пізнавальну [65].

На думку вчених, пізнавальна активність є природним проявом інтересу дитини до навколишнього світу, що характеризується чіткими параметрами: увага й особлива зацікавленість (К. Щербакова) [76]; емоційне ставлення

(подив, стурбованість, сміх тощо) (Д. Годовікова) [15]; пошукові різноманітні дії, розмірковувальні паузи; потреба у використанні цього об'єкта; виражене бажання продовжувати заняття, прагнення до виконання різноманітних, особливо складних або творчих завдань (Д. Богоявленська, А. Петровський) [6]; прояв самостійності в доборі способів дій, засобів, здійсненні контролю, досягненні результату (К. Щербакова) [76]; спілкування з дорослим, питання до нього, спрямовані на пізнавальні інтереси (М. Матюшкін) [48].

Як наголошують науковці, в процесі задоволення потреби у пізнанні, у навчальній діяльності формується й потреба у спілкуванні. Ця потреба спонукає дитину рахуватися з іншими людьми, зважати на їхні думки, оцінки, очікувати схвалення своїх дій і вчинків. Отже, ще одним із важливих чинників формування пізнавальної активності можна визначити спілкування дитини з дорослими – педагогом, батьками. Дорослі (вихователі та батьки) є безпосередніми учасниками педагогічного процесу. Їх діяльність проявляється як педагогічна допомога дитині в позитивному зростанні її пізнавальної активності, спрямована на стимулювання її проявів у притаманних дошкільникам видах діяльності.

З огляду на це можна говорити, що особлива роль у розвитку пізнавальної активності дошкільників належить професійній майстерності вихователя, тому, що «без системного комплексного впливу пізнавальна активність не переходить в адекватну діяльність, наслідок відсутності керування – зниження ефективності мислення, рівня дитячих домагань» [76, с. 8]. Так, вирішальними факторами у розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку виступає майстерність педагога та його спілкування з дитиною.

Дорослий має бути взірцем для дошкільника, зокрема вселяти у вихованців віру у власний потенціал; стимулювати розвиток почуття гідності; активізувати у дітей прояви творчості; викликати готовність до набуття нових знань [56, с. 107]. При цьому дошкільник засвоює способи керування своєю поведінкою, долає труднощі орієнтування в ситуаціях при розв'язанні нових

завдань. І, як показує практика, на цій основі поступово виникає і формується досить складна і життєво важлива потреба в самоствердженні. З приходом дитини до школи потреба у самоствердженні виявляється у бажанні посісти належне місце в дитячому колективі, відігравати помітну роль серед однолітків. Якщо ця потреба задовольняється, дитина переживає почуття задоволення, яке підсилює її активність у навчально-пізнавальній діяльності. В тих випадках, коли потреба у самоствердженні не реалізується, тоді це викликає у дітей негативні переживання і відповідні їм форми поведінки: підвищену вразливість, упертість, негативізм, емоційну нестійкість тощо [20; 77].

З огляду на це особливої ваги в процесі організація дитячого пізнання набуває створення позитивного психологічного клімату, забезпечення відповідного матеріального, предметно-ігрового, розвивального середовища, коли враховується потреба дітей у спілкуванні з дорослими та однолітками; необхідність дотримання санітарно-гігієнічних, естетичних та педагогічних умов.

Як зауважує В. Суржанська, педагогічне середовище – єдиний простір, у якому відбувається процес становлення пізнавальної активності дошкільника, здійснюються єдині підходи у застосуванні засобів, спільна діяльність дітей, вихователів та батьків, єдині оцінювальні погляди та дії для усіх учасників педагогічного процесу. Це атмосфера, де панує гуманність, взаємодовіра, взаємодопомога, стимулювання творчої ініціативи [70].

Науковці, які досліджують вплив цього чинника, відмітили, що п'яти-шестирічні дошкільники сприйнятливі до впливу предметів, які знаходяться навколо, завдяки дитячій чутливості, хоча зовні обстановка, яку утворюють предмети, видається пасивною. Проте під час активної взаємодії з предметами діти дізнаються про їх властивості, досягають їх призначеність, визначають їх колір, форму розмір, речовину, з якої вони виготовлені, тощо. Проте вплив предметно-розвивального середовища на дітей 5-6 років є неоднозначним. Так, дослідники підмітили, що в одному випадку воно актуалізує активність до

пізнання, стимулює уяву, зумовлює піднесення настрою, а в інших випадках, – пригнічує, перешкоджає гностичній діяльності. Відповідно, потрібно приділити важливу увагу предметному середовищу, у якому кожна річ, іграшка має органічно доповнювати розвивальний простір, бути корисною, цікавою [59]. Цього досягнути можна, як стверджують науковці, завдяки створенню умов, що дозволятимуть дошкільникам незалежно від дорослого видозмінювати у відповідності з власними запитам простір групової кімнати.

Про ефективність предметно-розвивального середовища можна говорити, коли дошкільник пристрасно опановує інформацію (матеріал), намагається розв’язувати різнопланові задачі, навіть підвищеної складності, демонструє незалежність у виборі засобів, алгоритму дій щодо досягнення мети, отримання конкретного результату, ставить достатньо велику кількість запитань до педагога, тобто виявляє допитливість [59].

Пізнавальна активність дитини є одним з провідних чинників розвитку особистості, її емоційно-вольової сфери, набуття соціального досвіду, розвитку мови та комунікативних здібностей, оволодіння новими способами освоєння навколишнього світу й діяльності. В дошкільному віці ігрова та пізнавальна діяльність дитини тісно взаємопов’язані. Тому провідне значення в розвитку безпосередньо пізнавальної активності у дітей дошкільного віку, на думку науковців (Л. Артемова, А. Богуш, Л. Божович, Л. Венгер, О. Кононко, С. Ладивір, Т. Піроженко, Т. Ткачук та ін.) належить ігровій діяльності, адже ігрова діяльність – одна з найважливіших форм життєдіяльності дошкільників, яка забезпечує всебічний, гармонійний розвиток всіх психічних процесів та особистісних якостей. Гра є засобом відтворення навколишньої дійсності дитиною, за допомогою гри опановується діяльність, взаємовідносини між дорослими та дітьми в доступній малюкам формі.

Оскільки в грі задіяні уява, мислення та мова, то вона сприяє розвитку символічної функції мислення, що є важливою умовою розвитку таких

інтелектуальних здібностей, як: швидкість, гнучкість мислення; здатність варіювати засоби розв'язання завдання, продукувати оригінальні ідеї [37, с. 18].

Ігрова діяльність має значні можливості для формування в дітей таких важливих для пізнавальної активності якостей, як мотиваційна установка до успіху, перемоги, ініціативність, самостійність, критичність мислення, креативність. У процесі інтелектуальних ігор у дітей розвиваються спостережливість, винахідливість, кмітливість, ерудованість.

І, як наголошують педагоги, педагогічний потенціал засобів гри полягає у можливостях ефективного розвитку всіх компонентів пізнавальної активності дітей дошкільного віку: особистісної, когнітивної, емоційної, діяльнісно-практичної [25, с. 94]. У дошкільній освіті його вважають поєднувальним компонентом між ігровою й навчальною діяльністю дошкільників, тимчасовою перехідною формою від заняття до уроку, засобом стимулювання активності та навчання без надмірних зусиль.

Наукові дослідження свідчать, що об'єктивні чинники розвитку пізнавальної активності найчастіше реалізуються у поєднанні з суб'єктивними. Суб'єктивні чинники – це різноманітні психологічні характеристики дітей, рівень їх інтелектуального розвитку, задатків і здібностей, темперамент, спрямованість на успіх чи невдачу, а також стан здоров'я. Значною мірою суб'єктивні чинники залежать від об'єктивних і зумовлюють внутрішню логіку розвитку та саморозвитку. До них належать активність дитини (поведінка, діяльність, спілкування, пізнання, самопізнання, трансцендентація), особливості спонукальної (мотиваційної) сфери, свідомості та самосвідомості [73].

Впевненість у власних силах, прагнення здобути високі позиції у навчанні, як правило, впливають на активізацію пізнавальної діяльності дитини будь-якого віку. Особливо тісно пізнавальна активність пов'язана з задатками і можливостями дитини. І хоча ці зв'язки не завжди стійкі і не повністю реалізуються, значною мірою вони визначають напрям розвитку пізнавальної

активності дитини. Розвиток особистості неможливий без її активності, тому основними його чинниками є діяльність і поведінка (вчинки), спілкування, а також пізнання і самопізнання.

Як зазначалося вище, виховання активного ставлення до пізнавальної діяльності неможливе без розвитку допитливості, потягу до знань, інтересу до пізнання. Суворі, категоричні вимоги, покарання безсилі, якщо у дитини немає потреби навчатися, якщо пізнавальна діяльність для неї позбавлена життєвого змісту. Сьогодні проблема пізнавальної активності все ширше досліджується в контексті різноманітної діяльності дошкільників, що дозволяє творчо працюючим вихователям успішно розвивати активність дітей, збагачуючи особистість, виховуючи активне ставлення до життя. Протягом тривалого часу педагоги теоретики і практики шукали відповіді на питання, як зробити навчальну працю захоплюючою, радісною, «навчанням із захопленням». Сучасні технології дозволяють залучати дитину до різноманітних видів діяльності: ігрової, дослідницької, проєктної, комунікативної тощо. Це створює великі можливості у формуванні позитивної мотивації навчання та пізнавальної активності.

В ході аналізу наукової літератури ми з'ясували, що умовно виділяють два напрямки розвитку пізнавальної активності – діяльний, який передбачає опанування навичок навчальної діяльності, та особистісний, в основі якого лежить формування мотиваційно-потрібної та емоційно-вольової сфер особистості дитини. Пізнавальна активність з одного боку є формою самоорганізації та самореалізації особистості, з другого – результатом зусиль педагога в організації навчальної діяльності і становлення дітей в якості її суб'єктів.

Отже, можна говорити про два основні чинники, що визначають пізнавальну активність як умову подальшого успішного навчання, – це природна допитливість дитини та стимулююча діяльність педагога. Джерелом першої виступає послідовний розвиток початкової потреби дитини у зовнішніх

враженнях як специфічної людської потреби у новій інформації. Через нерівномірність психічного розвитку дітей (тимчасові затримки й відхилення від норми), відмінність в інтелектуальних здібностях та механізмах ми маємо значну варіативність розвитку пізнавальної активності. Друга пов'язана з вибором таких засобів виховного впливу, які дозволяють дитині ефективно опанувати і привласнювати історичний соціокультурний досвід людства.

Не викликає сумніву той факт, що в розвитку пізнавальної активності дитини значну роль відіграють адекватні методи і засоби організації навчальної діяльності, як провідного чинника її розвитку. До них можна віднести елементи проблемного навчання, цілеспрямоване використання методів наочності, групові форми організації навчання, застосування дидактичних ігор тощо. Дитина опановує знання не у готовому вигляді, а в процесі активної самостійної розумової діяльності, в результаті чого ці знання стають надбанням її самої і дозволяють у певних умовах здійснювати творчу діяльність, мотивами якої виступає пізнавальний інтерес. Вирішенню проблеми розвитку пізнавальної активності сприяє створення ситуації успіху дитини у навчальній діяльності. Тому перед педагогом постає важливе завдання створити умови, щоб кожна дитина відчувала радість досягнення успіху, усвідомлювала свої можливості, вірила у себе.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Матеріали констатувального етапу дослідження

Пізнавальна активність – це самостійна, ініціативна діяльність дитини, спрямована на пізнання навколишньої дійсності та зумовлена необхідністю розв’язання завдань, що постають перед нею у конкретних життєвих ситуаціях. Ця якість не є вродженою, вона формується протягом усього свідомого життя людини і рівень її розвитку зумовлюється індивідуально-психологічними особливостями та умовами виховання. Як підтверджує практика, соціальне середовище, у якому перебуває дитина, – одна з найважливіших умов, від якої залежить, чи перейде ця потенційна можливість у реальну дійсність.

На кожному віковому етапі пізнавальна активність має свої форми поведінкових проявів і вимагає особливих підходів щодо її формування та розвитку. Саме тому сучасні педагоги повинні чітко усвідомлювати необхідність створення умов, які сприяють розвитку пізнавальної позиції дитини, усувати такі, що гальмують її, бути обізнаними із специфікою роботи з різними групами дітей.

Аналіз теоретичних основ досліджуваної проблеми надав можливість перейти до емпіричного дослідження пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку. Основними принципами, на яких базувалося наше дослідження, були:

- особистісно-орієнтований та індивідуальний підхід до дітей;
- використання можливостей розвивально-пізнавального середовища;
- надання самостійності дитині в ході діяльності (самостійний вибір методів вирішення проблеми, самостійність у мовленнєвій діяльності);
- використання ігрових методів в процесі розвитку пізнавальної активності дошкільників.

На основі попереднього теоретичного аналізу сутності та основних проявів пізнавальної активності людини, було визначено, що цей феномен має певні особливості у дошкільному віці та може відрізнятися за рівнем сформованості у дітей старшого дошкільного віку. Крім того було виявлено,

що активне формування цього утворення припадає на старший дошкільний вік. Тому мета нашого дослідження полягала у визначенні педагогічних умов та апробації методів вдосконалення пізнавальної активності старших дошкільників в умовах ЗДО.

Дослідження стану розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку відбувалося на базі Комунального закладу «Луцький заклад дошкільної освіти (ясла-садок) № 10 Луцької міської ради «Волиняночка» в три етапи: констатувальний, формувальний, контрольний. В експерименті брали участь 24 дитини експериментальної групи «Чомусики» та 24 дитини контрольної групи «Питайлики».

Мета констатувального етапу нашого дослідження полягала у з'ясуванні основних характеристик і рівнів розвитку пізнавальної активності старших дошкільників, першочерговими завданнями було: визначити й схарактеризувати критерії й показники прояву пізнавальної активності дітей у навчальній діяльності та побуті; з'ясувати реальний рівень розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку.

Пізнавальна активність є природним проявом інтересу дитини до навколишнього світу й характеризується чіткими параметрами. В ході нашого дослідження ми з'ясували, що для визначення рівня сформованості пізнавальної активності мають бути встановлені ті критерії, які відбивають сутність цього явища. Визначаючи критерії пізнавальної активності, педагоги висувають певні вимоги до них: критерії повинні фіксувати діяльність, стан суб'єкта, мають нести інформацію про самостійний характер діяльності людини, в якій виявляється активність. Кожен критерій, на думку науковців, повинен враховувати три параметри: чому і в ім'я чого діє суб'єкт, що він

чинить і як, якими засобами користується і за яких умов. Тобто, критерій складається з казуального (чому і для чого), змістового або результативного (що) і динамічного (як) показників [16].

На основі аналізу наукових досліджень нами було виділено і в подальшому використано в роботі з дітьми три критерії та показники прояву пізнавальної активності (див. Таблиця 3.1.).

Таблиця 3.1.

Критерії та показники пізнавальної активності дитини старшого дошкільного віку

Критерії	Параметри	Показники	рівні розвитку
Емоційно-мотиваційний	зовнішнє вираження емоцій дитини; мотиви, пізнавальні потреби та інтереси	захоплення-байдужість, зацікавлена міміка, жести тощо; тривалість і стійкість інтересу до пропонуваної діяльності	високий середній низький
Процесуально-операційний (змістовний)	обсяг знань, умінь, навичок, способів дій і готовність їх застосувати	Зовнішнє виражені увага, зосередженість, відволікаємість, захопленість щодо вивчення нового матеріалу, бажання продовжувати діяльність, прагнення до виконання різноманітних, особливо складних завдань.	високий середній низький
Контрольно-оцінний (результативний)	ставлення до здійснення діяльності; виразність у проявах самостійності та ініціативності	прояв самостійності в доборі способів дій та засобів, здійсненні контролю, досягненні результату, захопленість та уважність під час реалізації свого задуму, ступінь ініціативності	високий середній низький

		дитини	
--	--	--------	--

В процесі експериментальної роботи ми використовували такі методи дослідження дитячої пізнавальної активності: спостереження, бесіда, виконання дитиною практичного завдання, гра, аналіз результатів діяльності.

За допомогою спостереження, на нашу думку, можна було вивчати особливості прояву дітьми пізнавальної активності у найрізноманітніших ситуаціях: під час гри, в процесі занять, у побуті, під час самостійної активності за такими параметрами: прояви інтересу, постановка проблемних запитань, характер пошуку відповіді, захопленість діяльністю, дослідницькі дії, самотність міркувань, розглядання різних схем, малюнків і запитання щодо них, взаємодія з однолітками. При цьому мета спостереження полягала у дослідженні систематичних проявів пізнавальної активності у поведінці старших дошкільників, виявлених на основі діагностичних методів у звичних для них видах життєдіяльності.

На основі аналізу досліджень групи науковців (Г. Беленька, С. Васильєва, Н. Гавриш, В. Маршицька та ін.) [5] та власних спостережень ми виділили у межах кожного критерію рівні розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку – високий, середній, низький.

Вивчення стану розвитку пізнавальної активності за процесуально-операційним (змістовним) критерієм, який передбачає наявність обсягу знань, умінь, навичок, способів дій і готовність їх застосувати, пов'язаний з пізнавальним розвитком дитини, що включає увагу, пам'ять, сприймання, розвиток мислення та мови. Методи діагностики пізнавальної сфери дітей були спрямовані на оцінку рівня розвитку цих функцій. Діагностика уваги допомагає виявити здатність дитини до концентрації та стійкості уваги; оцінка пам'яті включає перевірку обсягу, швидкості та точності запам'ятовування інформації; сприймання досліджується через здатність дітей до розпізнавання та інтерпретації сенсорних стимулів тощо. Діагностику розвитку способів дій і готовність їх застосувати ми пов'язували з оптимальністю діяльності, яка

полягає у швидкості та якості виконання завдання, включеності дитини у діяльність.

З цією метою ми використовували спостереження, тестовий метод «Дерево бажань» (В. Юркевич), гру «Відгадай загадку», під час якої діти слухали загадки, відгадували їх, дидактичну гру «Складання візерунків з геометричних фігур», коли спочатку ми пропонували скласти візерунок за зразком, а потім діти складали візерунки за власним бажанням та уявою. Серед визначених нами орієнтирів вивчення стану розвитку пізнавальної активності за процесуально-операційним (змістовним) параметром ми виділили: активне та зосереджене ставлення до нового досвіду; тривале утримання уваги на запитанні, що цікавить; прояв інтересу дослідницького характеру; намагання з'ясувати причинно-наслідковий зв'язок між предметами та явищами; бажання обговорити побачене, почуте з однолітками та вихователем (див. Додаток 1.).

На основі аналізу отриманих результатів у межах процесуально-операційного (змістовного) критерію ми змогли виділити високий, середній, низький рівні розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку.

Високий рівень: дитина виявляє спрямованість на отримання та реалізацію знань про предметний світ у практичній діяльності, активна; демонструє наявність пізнавальних та інтелектуальних вмінь, не відволікається у процесі різних видів діяльності, достатньою мірою концентрується на пізнавальному матеріалі і може утримувати увагу на питанні, що цікавить; спостережлива, намагається з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки між предметами та явищами; здатна перетворювати і використовувати отримані на заняттях знання у різних нових ситуаціях.

Середній рівень: дитина активна, часто буває спрямована на пізнавальну діяльність та використання окремих знань, проте не завжди самостійна при виконанні творчих завдань, у разі утруднень звертається до дорослого; при поясненні завдання вихователем може іноді відволікатися; але не

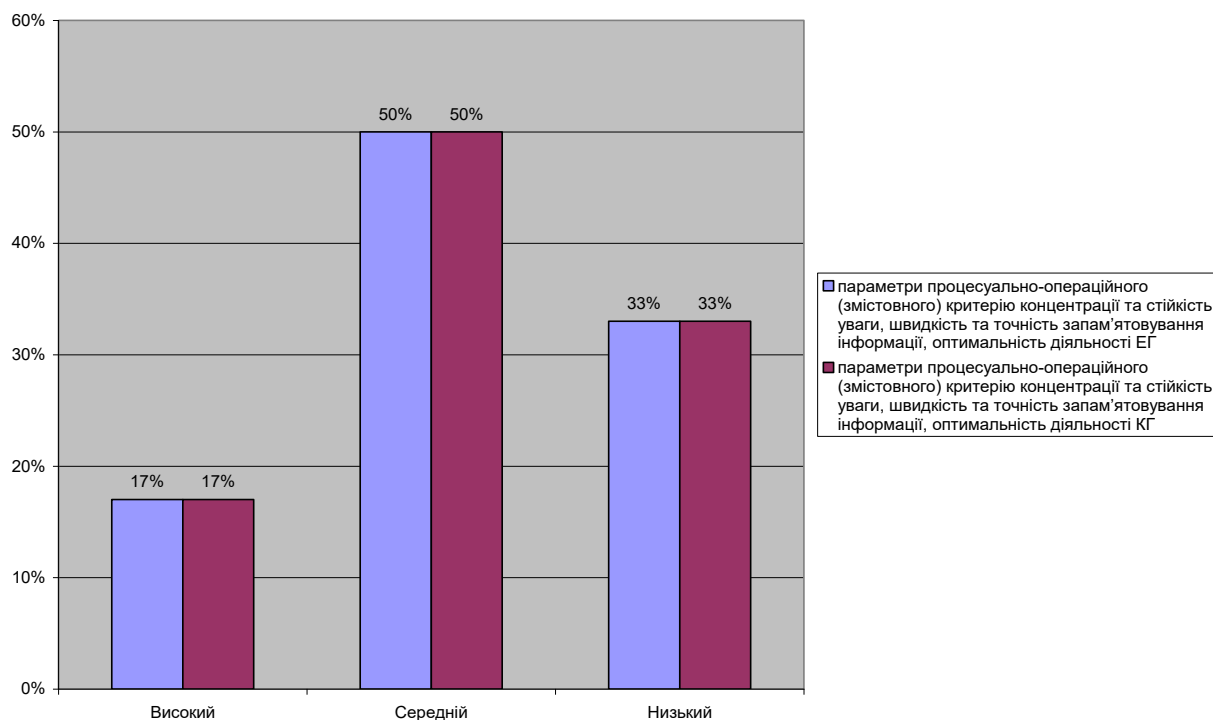
відволікається, якщо займається улюбленою справою; інколи демонструє спрямованість на виявлення причинно-наслідкових зв'язків між предметами та явищами.

Низький рівень: дитина неуважна, проявляє невміння виконати одержані від вихователя знання у практичній діяльності, виконує завдання лише частково, не завжди адекватно, чекає на практичну допомогу від дорослого, потребує роз'яснення умов виконання завдання, показу способу виконання дій, не відрізняється спостережливістю, увагою, для дитини не характерна спрямованість на виявлення причинно-наслідкових зв'язків між предметами та явищами.

Таблиця 3.2

Рівні розвитку пізнавальної активності дошкільника за параметрами процесуально-операційного (змістовного) критерію

Рівні розвитку пізнавальної активності дошкільника	параметри процесуально-операційного (змістовного) критерію	
	концентрації та стійкість уваги, швидкість та точність запам'ятовування інформації, оптимальність діяльності ЕГ	концентрації та стійкість уваги, швидкість та точність запам'ятовування інформації, оптимальність діяльності КГ
Високий	4 (17%)	4 (17%)
Середній	12 (50%)	12 (50%)
Низький	8 (33%)	8 (33%)

Вивчення стану розвитку пізнавальної активності за емоційно-мотиваційним критерієм, який має прояв у зовнішні виражених емоціях дитини, мотивах, пізнавальних потребах та інтересах, саморегуляції та мобілізації, що характеризується прагненням до діяльності, наполегливістю, відбувалось також за допомогою спостережень та проведення бесіди (в основу покладена методика М. Марусинець), яка була спрямована на отримання інформації про наявність пізнавальної мотивації, спрямованості та стійкості інтересів у старших дошкільників. Дітям пропонувались два блока запитань:

- А. 1. В які ігри любиш грати? Чому?
2. Чи є у тебе улюблена іграшка? Яка?
3. Чим любиш займатися дома? Чому?
4. Чим любиш займатися в дитсадку? Чому?
5. Чи любиш розглядати (читати) книжки?
6. Книжки про що і про кого ти найбільше любиш?

- Б. 1. Чи потрібно дітям пізнавати нове? Для чого?
2. Якщо тебе щось зацікавило, як ти себе поводиш?

3. Кого називають «допитливим»?
4. Ти – допитливий? Чому так вважаєш?
5. Яке заняття в садочку тобі більше подобається? Чому?
6. Що тобі більше за все подобається на занятті: а) самостійно виконувати завдання; б) слухати пояснення вихователя?
7. Що ти робиш, якщо тобі складно виконати нове завдання: а) продовжуєш докладати самостійних зусиль; б) звертаєшся за допомогою до дорослого; в) залишаєш роботу незакінченою.

У межах емоційно-мотиваційного критерію на основі аналізу отриманих результатів було виділено високий, середній, низький рівні розвитку пізнавальної активності.

Високий рівень: дитина яскраво виражає позитивне емоційне ставлення до предметного світу, спостерігається поєднання емоційного та інтелектуального в сприйнятті; демонструє бажання вирішувати запропоновані завдання, виявляє емоції задоволення під час дослідження нового і радість у процесі виконання різних видів діяльності, проявляє допитливість та стійкий пізнавальний інтерес до предметів або явищ навколишнього світу, наполегливість у досягненні мети, пошуку оригінальних ідей.

Середній рівень: дитина може виявляти емоційний відгук на пізнавальне завдання та прояв пізнавальних відношень до навколишнього світу, а може бути нейтральною у виявленні емоцій, виявляє нестійкий інтерес до пізнання, характер інтересу змінюється в залежності від настрою, обставин, відсутній стійкий пізнавальний мотив тощо. Нестійкий інтерес до пізнання можливо підтримувати за допомогою використання цікавого пізнавального матеріалу та оригінальних методичних прийомів.

Низький рівень: емоційний фон загалом нейтральний, проте іноді пізнавальна діяльність супроводжується негативними емоціями, почуттям нудьги; характерними для такої дитини є крайні пороги емоційності: вони або дуже замкнуті, неемоційні, або навпаки непосидючі, часто порушують загальну

дисципліну; переважно дитина пасивна, не виявляє допитливості, працює тільки за умов персонального звернення і виявляє інтерес на вимогу вихователя, потребує постійного стимулювання діяльності з боку педагога, заохочення дій.

Таблиця 3.3

Рівні розвитку пізнавальної активності дошкільника за параметрами
емоційно- мотиваційного критерію

Рівні розвитку пізнавальної активності дошкільника	емоційно-забарвлена пізнавальна мотивація ЕГ	спрямованість та стійкість інтересів ЕГ	емоційно-забарвлена пізнавальна мотивація КГ	спрямованість та стійкість інтересів КГ	загальні дані
Високий	6(25%)	6(25%)	6(25%)	6(25%)	6(25%)
Середній	10(42%)	10(42%)	10(42%)	10(42%)	10(42%)
Низький	8 (33%)	8 (33%)	8 (33%)	8(33%)	8 (33%)

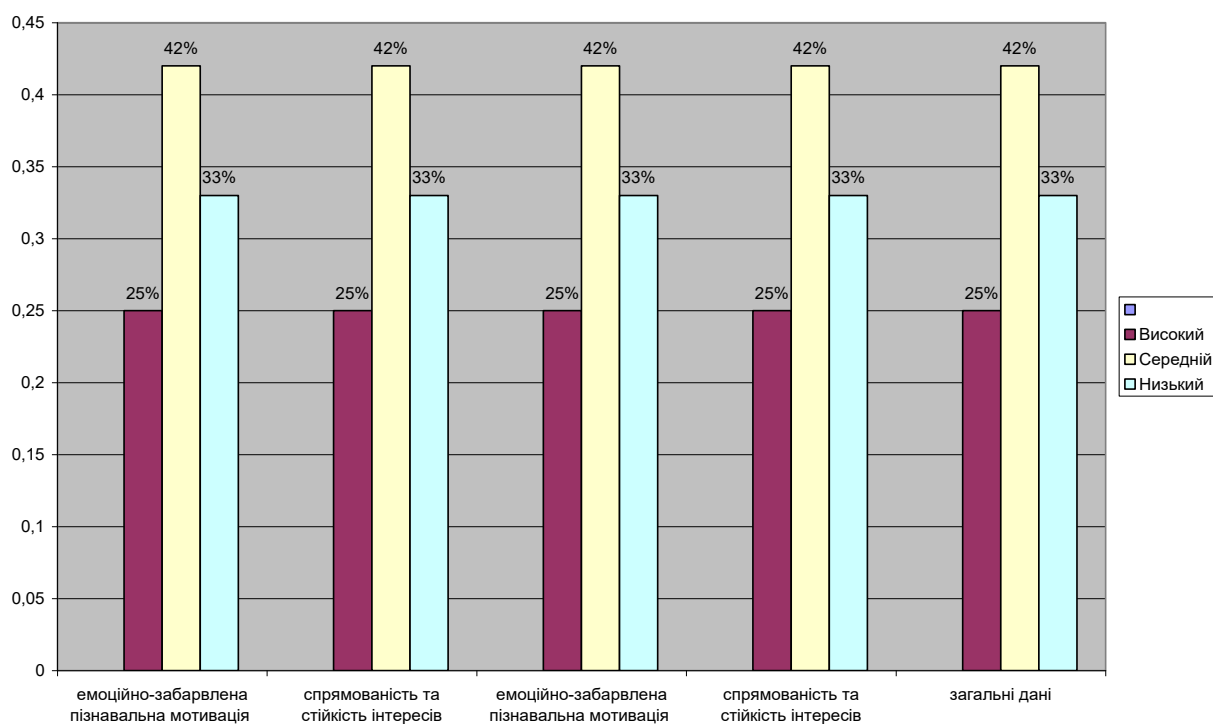

Рис. 2.

Вивчення стану розвитку пізнавальної активності за оцінно-результативним критерієм, що має прояв у вмінні добирати способи дій, порівняти отриманий результат із початковим наміром (підсумковий контроль), здійснити самооцінку та оцінку готового продукту, передбачало діагностування самостійності старших дошкільників, що здійснювалось за методикою О. Шорохової на матеріалі переказу (методика «Переказ казки») та за вербальним тестом Торренса «Удосконалення іграшки», а також за допомогою спостереження за проявом ініціативності дошкільників (А. Щетиніна) в процесі різних видів діяльності (див. Додаток 2).

Використовуючи метод виконання дитиною практичного завдання особливу увагу ми звертали на такі моменти: 1) початок роботи; 2) моменти помилкових дій чи незнання дитиною подальшого шляху вирішення; 3) закінчення виконання завдання.

При оцінюванні прояву самостійності та ініціативності дитини ми враховували вияв інтересу і готовності індивідуально виконати завдання, зокрема констатували, чи переказує дошкільник текст без допомоги дорослого, чи у складанні розповіді за картинками індивідуально визначає етапи рішення; чи змінює зовнішній вигляд предмета, форму, розмір, колір матерії; чи відбувається додавання, віднімання, переконструювання окремих елементів.

Варто зазначити, що використовуючи метод аналізу результатів дитячої діяльності ми враховували такі моменти: чи відображає дитина у своїй діяльності набуті знання про навколишній світ; чи виконує роботу відповідно до власного задуму або повторює запропонований зразок; наскільки оригінальний її власний сюжет; чи використовує дитина можливість надання роботі більшої виразності через використання додаткових деталей тощо.

У межах оцінно-результативного критерію на основі аналізу отриманих результатів було виділено високий, середній, низький рівні розвитку пізнавальної активності.

Рівні розвитку пізнавальної активності дошкільника за параметрами
оцінно-результативного критерію (самостійність, ініціативність)

Рівні розвитку пізнавальної активності дошкільника	самостійність	ініціативність	самостійність	ініціативність	загальні дані	загальні дані
	ЕГ	ЕГ	КГ	КГ		
Високий	4(17%)	8(33%)	4(17%)	8(33%)	6(25%)	6(25%)
Середній	12 (50%)	8(33%)	12 (50%)	8(33%)	10(42%)	10(42%)
Низький	8(33%)	8(33%)	8(33%)	8(33%)	8(33%)	8(33%)

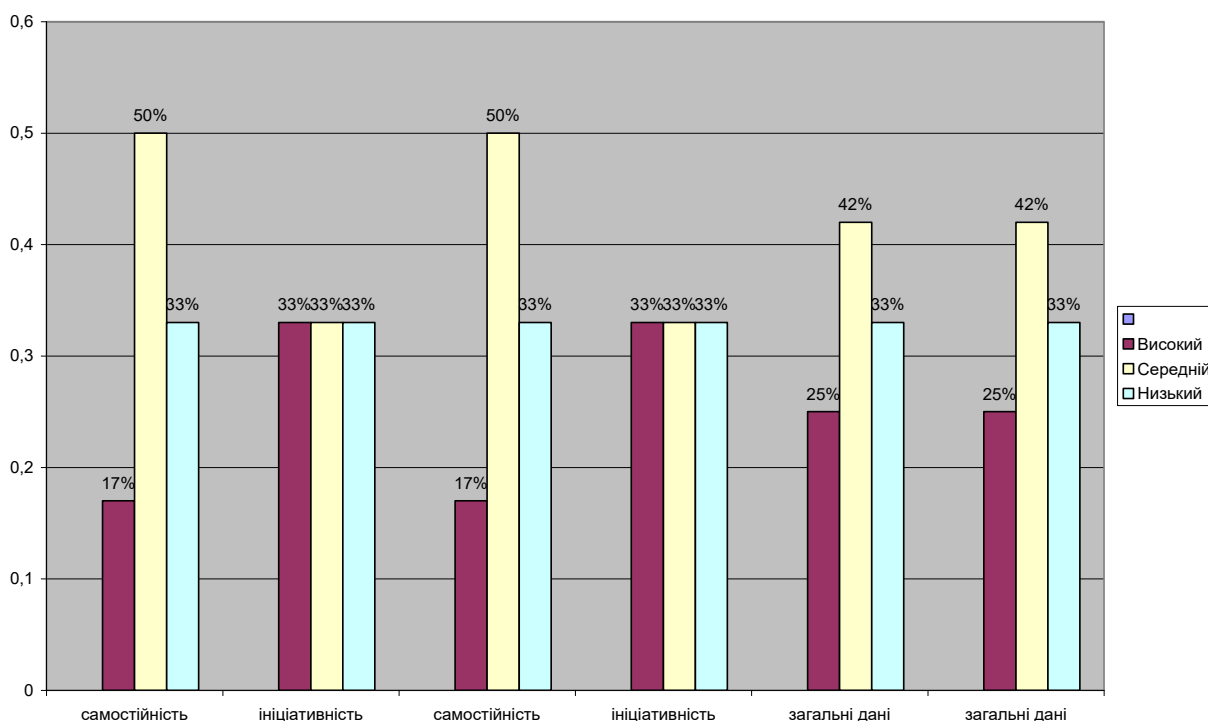

Рис. 3.

Високий рівень: дитина самостійно бачить проблему, планує діяльність, шляхи її вирішення; ініціює певні види діяльності, дослідження предмета або явища; передбачає адекватне оцінювання роботи (задоволений, незадоволений), самостійно порівнює отриманий результат із початковим наміром (самостійно знаходить помилки, неточності); самостійно оцінює свої зусилля для досягнення мети, адекватно оцінює себе як діяча.

Середній рівень: дитина слухає пояснення дорослого, але при виконанні завдання потребує повторних вказівок, контролю по ходу діяльності та виконує його за умови додаткового стимулювання, інколи потребує допомоги вихователя у процесі діяльності; робить спроби долати труднощі, але у випадку невдачі відступає; підкоряється ініціативі іншого; часто неадекватно оцінює себе як дітя.

Низький рівень: дитина пасивна в усіх видах діяльності, не може самостійно планувати діяльність, шляхи її реалізації, впоратись із завданням, постійно потребує допомоги дорослого, часто виявляє байдужість до будь-якої діяльності, виявляє невмінням оцінити себе як дітя, безініціативна.

Таблиця 3.5

Стан розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку
(констатувальний етап)

Рівні розвитку пізнавальної активності	ЕГ	КГ
Високий	6 (25%)	6 (25%)
Середній	10 (42%)	10 (42%)
Низький	8 (33%)	8 (33%)

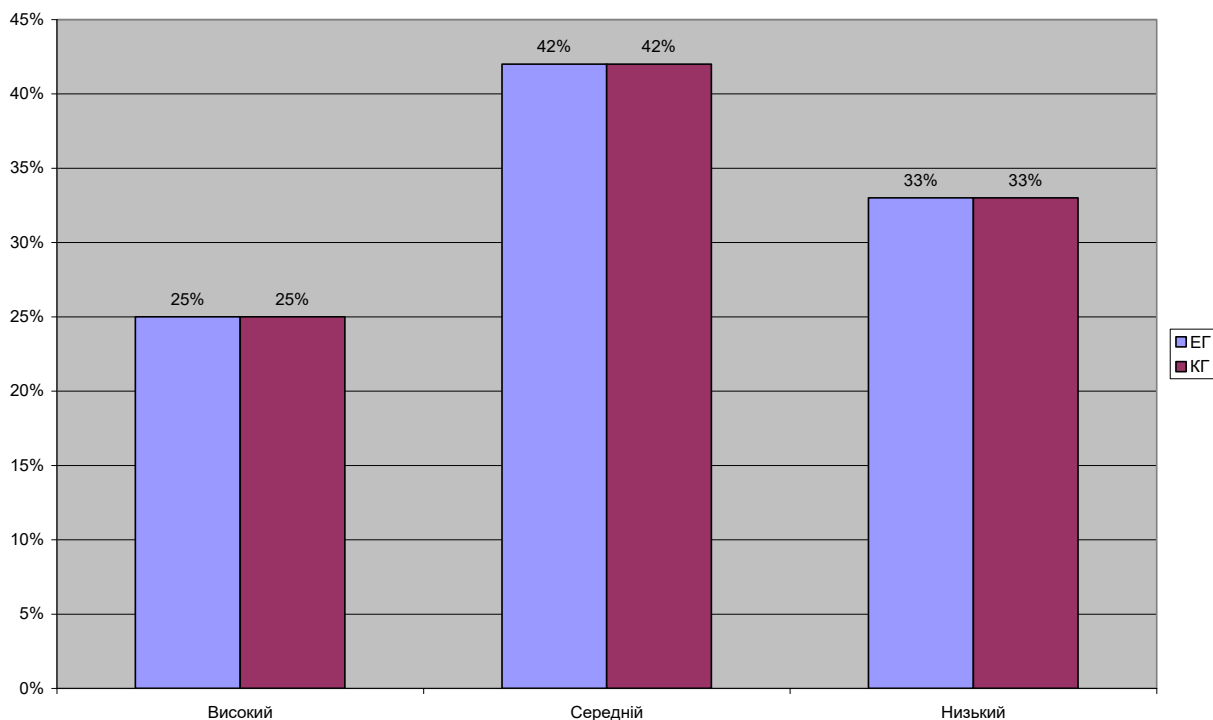

Рис. 4.

В цілому результати нашого дослідження показали, що в середині експериментальної та контрольної груп серед дітей були виявлені відмінності щодо рівнів розвитку пізнавальної активності за параметрами емоційно-мотиваційного, процесуально-операційного, контрольного-оцінного критеріїв в процесі пізнавальної діяльності.

Отже, узагальнюючи результати дослідження пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку на констатувальному етапі ми зробили спробу визначити ключові характеристики рівнів розвитку цієї активності. Зокрема, дітям з високим рівнем розвитку пізнавальної активності притаманна яскраво виражена пізнавальна потреба, яка проявляється незалежно від виду діяльності, наявності чи відсутності звернень до них однолітків чи вихователів. У цих дітей завжди виникають запитання, про що б з ними не розмовляли, причому вони ставлять їх не з метою звернути на себе увагу, а саме прагнучи дізнатися про щось нове. Дітям з цієї підгрупи властиве прагнення з'ясувати будову та призначення предмета, вони охоче відгукуються на пропозицію знайти інший варіант розв'язання завдання або відповіді на запитання тощо. Ці діти завжди радіють успіху й засмучуються через невдачі, вони готові виконати будь-яке завдання вихователя і часто розглядають свою діяльність з погляду на її корисності для інших. Нова ситуація викликає пошукову активність, бажання дослідити об'єкт чи явище, до якого проявляється жвавий інтерес. Діти з високим рівнем розвитку пізнавальної активності невгамовні у своєму інтересі до будь-яких змін у навколишньому середовищі, постійно діляться своїми враженнями з дорослими та дітьми. Вони прагнуть бути першими, самостійно розв'язувати завдання, і коли матеріал на заняттях виявляється для них надто простим, починають нудитися, особливо якщо вихователь працює в цей час із слабшими дітьми. Ці дошкільники дуже винахідливі в іграх, люблять імпровізувати, часто вносять зміни у правила гри, не бояться помилок і труднощів у роботі.

Діти з середнім рівнем розвитку пізнавальної активності – це найчисленніша група. Дошкільники виявляють зацікавленість та активність лише в певних ситуаціях, здебільшого зумовлених змістом діяльності, її емоційною привабливістю. Вони легко включаються у нові види роботи, однак у разі виникнення труднощів відразу не втрачають інтерес, коли вихователь спонукає їх до будь-якої діяльності, охоче приймають пропозицію. Проте вони не прагнуть бути першими і майже завжди другі: і за готовністю до занять, і під час спостережень та виконання завдання. У разі, якщо план дій точно не розписаний і треба виявити винахідливість та фантазію, ці діти не виявляють ентузіазму й воліють діяти за готовим зразком. Їх важко зацікавити новим предметом або явищем, і навіть якщо інтерес виникає на початку діяльності, то швидко згасає у ході виконання завдання. Прояви активності зовні невиразні, хоча ці діти охоче відгукуються на пропозицію дорослого поспілкуватися або попрацювати разом, в умовах самостійної діяльності вони іноді захоплюються виконуваною роботою, проте діють завжди одноманітно. Їхні інтереси переважно обмежуються повсякденними подіями, привернути увагу може лише щось незвичне. Проте далі простого виявлення цікавості вони не йдуть і не роблять спроби з'ясувати для себе ситуацію. Головна особливість цих дітей – вони майже ніколи самі ні в чому не проявляють активності й навіть знаючи правильну відповідь, не скажуть її з власної ініціативи, хоча іноді можуть здивувати дорослого оригінальними міркуваннями. Звертання до вихователя здебільшого пов'язані із задоволенням комунікативної потреби та з новизною ситуації, питання ж, які стосуються уточнення здобутих знань, ставлять дуже рідко. У спільній діяльності з дорослими вони за будь-яких умов лише слухняні виконавці. Для цієї підгрупи дошкільників дуже важлива емоційна підтримка.

Діти з низьким рівнем розвитку пізнавальної активності завжди пасивні і байдужі – і на заняттях, і в спілкуванні, й під час спільної діяльності з дорослими або однолітками. Вони майже ніколи не розпочинають виконувати завдання без підказки, нагадування дорослого, однолітків, важко включаються

у роботу, очікують звичного тиску (у вигляді зауважень) з боку вихователя. Дошкільники з низьким рівнем розвитку пізнавальної активності не виявляють інтересу до завдання, готовності включитися у роботу, а також не можуть і не прагнуть самостійно його виконати. Вони неохоче виконують будь-яку роботу або навіть повністю відмовляються від діяльності, тому що у них спостерігається цілковита відсутність інтересу до навколишнього, до спілкування з однолітками. Зазвичай поведінка цих дітей стереотипна. Пізнавальна діяльність пов'язана для них з негативними емоціями, викликає пригніченість, нудьгу. Вказівки та пояснення вихователя вони здебільшого не запам'ятовують, у ситуаціях, коли треба самостійно застосувати набуті знання, не можуть обійтися без істотної допомоги дорослого. Повільно переключаються із інтенсивної рухової активності на розумову, ці діти байдужі до результатів своєї діяльності – ніколи не радіють успіхам і не сумують з приводу невдач.

Отже, ми погоджуємося з думкою О. Кононко, яка наголошує, що головне у розвитку пізнавальної активності – це активність і діяльнісність дитини. Саме принцип активності, підхід до дошкільника, як до суб'єкта життєдіяльності необхідно враховувати педагогам в їх роботі з вихованцями [27, с. 5].

3.2. Динаміка розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку

Як ми вже зазначали, ступінь успішності процесу формування пізнавальної активності залежить від впливу системи зовнішніх і внутрішніх факторів. До внутрішніх ми відносимо біологічні фактори, психічні властивості особистості (здібності, характер, темперамент і спрямованість), до зовнішніх – соціальні та педагогічні. Значущими факторами розвитку пізнавальної активності є засоби, які дозволяють дитині ефективно опановувати культурно-історичний досвід. Саме тому на формувальному етапі експерименту ми

зосередили увагу на перевірці дієвості окремих засобів розвитку пізнавальної активності в роботі з дітьми експериментальної групи «Чомусики».

Завданнями цього етапу було розробити і реалізувати практично експериментальну методику розвитку пізнавальної активності п'яти-шестирічних дітей з урахуванням особливостей виховного впливу на неї з боку дорослих.

Діяльність дітей ЕГ на цьому етапі полягала у вирішенні різноманітних за характером завдань згідно з їх пізнавальними інтересами. При цьому експериментальна робота передбачала застосування доступних пізнавальних завдань, під час виконання яких використовувались різні способи та прийоми пізнання, а також знаходження варіантів їх застосування. Ми постійно акцентували увагу на тому, що кожна дитина повинна виконувати завдання самостійно, не відволікаючись, що сприяло розвитку прагнення дітей до активного пізнання, розмірковування, розвитку розумових і творчих здібностей.

При цьому ми зосереджували увагу на розвитку таких показників пізнавальної активності у старших дошкільників, як:

- прояв особистої зацікавленості предметом або явищем;
- емоційне ставлення до пізнавальної діяльності;
- наявність ініціативних пошукових дій (практичних та розумових);
- ставлення дитини до результатів своєї діяльності в разі успіху або невдачі.

У межах педагогічного процесу на формувальному етапі ми перейшли до більш активних способів пізнання в умовах індивідуальної і колективної взаємодії дитини з дорослим. Прогнозований результат розвитку пізнавальної активності дітей на цьому етапі – це активізація самостійних способів пізнавальної діяльності, виникнення позитивних емоційних проявів та інтересу до пізнання навколишніх предметів, явищ природи, інших людей та самих себе.

У процесі роботи з дітьми ЕГ протягом педагогічного експерименту окрім програмних було проведено ряд занять пізнавального характеру,

спрямованих на розвиток пізнавальної активності. В той же час діти КГ не залучалися до експериментальної роботи на цьому етапі нашого дослідження, з ними проводилися заняття, передбачені планом освітньо-виховної роботи.

Аналізуючи науково-методичні джерела, ми дійшли висновку, що активізації пізнавальної діяльності дітей старшого дошкільного віку сприятимуть нетривалі цікаві експерименти, навчальні ігри, завдання дослідницького характеру, спосіб подачі нової інформації. Всі ці прийоми в цілому спрямовані на виховання у дітей зацікавленості, емоційної налаштованості, прагнення до активних дій.

У старших дошкільників пізнавальна активність більш яскраво проявляється у діяльності, яка вимагає дієвого способу пізнання. Тому в процесі експериментальної роботи з дітьми ЕГ ми використовували на спеціальних заняттях елементи експериментування – специфічного виду діяльності, який стимулює пізнавальну активність дошкільників. Основними принципами наших занять були:

- емоційна залученість дитини і дорослого до пізнавальної діяльності;
- стимулювання допитливості дитини;
- передача ініціативи від дорослого до дитини;
- відсутність оцінювання;
- підтримка дитячої активності, дослідницького інтересу і цікавості.

Завдання, пов'язані з формуванням у старших дошкільників пізнавальної активності, полягали у тому, щоб розширювати їхні можливості для спостереження та обстеження предметів та об'єктів довкілля; спонукати до застосування набутих знань у різних життєвих ситуацій; сприяти розвитку самостійності та креативності; збагачувати пізнавальний досвід; вправляти в уміннях аналізувати, порівнювати, знаходити схоже-відмінне, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки; виховувати позитивне ставлення до пізнання нового, до навчальних матеріалів пізнавальної спрямованості; стимулювати експериментування, прагнення до дослідницької

діяльності; формувати усвідомлення поетапності пошукового процесу, розуміння значення всіх його компонентів (гіпотеза, збір інформації, дослід, висновок).

Наприклад, проведене заняття на тему: «Таємниці магніту» мало на меті ознайомлення дітей з магнітом та його властивостями. Серед обладнання: магніти, аркуші паперу, дерев'яні кубики, клаптики тканини, пластмасові іграшки, скло, металевий дріб'язок. Використовуючи проблемну ситуацію, пропонуючи дітям запитання ми намагалися активізувати пізнавальну діяльність дошкільників: «Що ви чули або знаєте про магніт, який у мене в руках?»

Для того щоб допомогти дітям у знаходженні правильної відповіді, було окреслено пошукові дії: визначити, які речі притягуються магнітом, а які – ні; зробити ланцюжок із скріпок, не з'єднуючи їх між собою, та примусити ці скріпки рухатися; «оживити» скріпки, примусити їх «танцювати»; витягти з банки дрібні металеві речі за допомогою магніту. Тактика взаємодії вихователя з дітьми полягала в тому, щоб не заважати дітям експериментувати; не стояти над ними, повчаючи та оцінюючи словами «так» чи «не так» (див. Додаток 4).

Робота була спрямована на те, щоб під час досліду дитина сама розв'язувала пізнавальне завдання за допомогою наявних у неї знань, умінь і навичок, виконуючи різні перетворюючі дії. У результаті знаходила правильні шляхи його розв'язання, а також подібних завдань з варіативністю змісту й ознак. Об'єкт пізнання при цьому постає перед дитиною у різних зв'язках, співвідношеннях із спорідненими об'єктами, речами, явищами.

Наступне заняття з елементами експериментування на тему: «Вода» мало на меті

1. Навчити дітей розрізняти стан води (холодна, тепла, гаряча, чиста, забруднена). Умови проведення – звичайне приміщення (будь-якої пори року), матеріал: три склянки з водою різної температури, дві прозорі банки з чистою та забрудненою водою.

Хід досліду:

– розглянути з дітьми три однакові склянки з водою. Запитати: чи однакова вода в них? (Так, зовні однакова). Запропонувати по черзі відчутти на дотик. З'ясувати, яка температура води у склянках, як використовують різну воду;

– розглянути дві банки з водою. Запитати: чим вони відрізняються? Показати дітям, що крізь забруднену воду погано видно предмети. Підкреслити, що чиста вода прозора, не має ні запаху, ні кольору.

2. Продемонструвати перетворення води у газоподібний стан.

Матеріал: спиртівка, сірники, прозора колба з водою, невеличка покритка з будь-якої посудини.

Умови: звичайне приміщення, обов'язкове додержання правил безпеки.

Хід досліду: Незначну кількість води у прозорій колбі довести до кипіння. Потримати покритку над колбою й розглянути з дітьми краплі на ній. Поспостерігати за парою і за поступовим зменшенням кількості води у колбі.

Висновок: вода від нагрівання перетворюється у дрібні крапельки (пару) й піднімається вгору.

3. Продемонструвати нагрівання води сонячним промінням і випаровування її.

Матеріал: пласкі мисочки з водою

Умови: сонячна тепла днина.

Хід досліду. Вранці виставити на дворі дві мисочки з водою: одну – на сонці, іншу – в затінку. Порівняти температуру та кількість води вранці та надвечір.

Як ми помітили, у дослідницькій діяльності пошукове завдання розв'язувалось шляхом практичної дії, що відповідає наочно-дієвому типу мислення дітей дошкільного віку. У багатьох дослідах результат можна було побачити одразу, і це також стимулювало пізнавальний інтерес та активність дітей.

Прості, доступні дітям досліди мають місце не лише на заняттях та під час цільових екскурсій, а й на прогулянках. Так, восени ми організували екскурсійні заняття з дітьми ЕГ на тему: «Екскурсія до клумби дитячого садка. Збирання квітів для гербарію».

Мета: Ознайомити дітей з назвами осінніх квітів на клумбі дитячого садка, досліджувати характерні ознаки рослин. Розширити знання дітей про лікувальні властивості окремих із рослин.

Зміст досліду: Діти збирали квіти на квітнику у два пакети. В один – щойно зірвану, а у інший засушену. Через деякий час у пакеті зі свіжою квіткою з'являється пара. Дітям пропонувалося завдання з'ясувати: Звідки з'явилася пара? Чому засихають квіти?

Наше дослідження показало, що в рамках експериментування можливе створення ситуацій, які сприяють прояву пізнавальної активності дітей. Серед головних достоїнств застосування методу експериментування в дитячому садку можна виділити такі: в процесі експерименту діти отримують реальні уявлення про різні сторони досліджуваного об'єкта, про його взаємовідносини з іншими об'єктами і з середовищем існування; відбувається збагачення пам'яті дитини, активізуються її розумові процеси, тому що постійно виникає необхідність здійснювати операції аналізу та синтезу, порівняння та класифікації; розвивається мова дитини, оскільки дошкільнику необхідно давати звіт про побачене, формулювати виявлені закономірності та висновки; відбувається накопичення фонду розумових прийомів та операцій, які розглядаються як розумові вміння; дитяче експериментування впливає на формування самостійності, визначення мети, здатності перетворювати будь-які предмети і явища для досягнення певного результату; в процесі експериментальної діяльності розвивається емоційна сфера дитини, творчі здібності, формуються трудові навички, зміцнюється здоров'я за рахунок підвищення загального рівня рухової активності.

Враховуючи те, що діти мають певний досвід успішної пізнавальної діяльності, у своїй роботі з дошкільниками ми спиралися на вже сформований попередньо достатній рівень самостійності пізнання кожної дитини. Це додавало багатьом дошкільникам впевненості у собі, вони прагнули до нових позитивних результатів та досягнень. Так, під час спостережень на денній і вечірній прогулянці діти ініціювали спостереження за явищами живої та неживої природи. Прояви пізнавальної активності дошкільників ми використовували для збагачення їхніх знань, активізації пізнавальних процесів за допомогою такого матеріалу, у сприйманні якого брала участь максимальна кількість аналізаторів.

В ході дослідження ми переконалися, що одним із важливих чинників розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку виступає ігрова діяльність, під час якої діти не помітно для себе виробляють звичку зосереджуватися, самостійно думають, розвивають увагу, захопившись грою, не помічають, що навчаються. Під час ігрової діяльності вони спостерігають, порівнюють, зіставляють, класифікують предмети, проводять доступний для них аналіз і синтез, узагальнюють тощо. Як показує практика, під час розвивальних та дидактичних ігор до активної діяльності залучаються навіть самі пасивні діти.

Тому з метою подальшого розвитку пізнавальної активності у дітей в ЕГ під час занять та у вільний час ми використовували дидактичні ігри та ігрові ситуації. Наприклад, проблемна ситуація-гра «Закінчи казку».

Мета: сформувати інтерес дитини до подій незакінченої казки, активізувати розумову діяльність, вправляти в умінні виявляти ініціативу у процесі її завершення. Опис завдання: вихователь читає дитині незнайому їй казку і на кульмінаційному моменті припиняє читання, витримуючи паузу. Потім пропонує дитині цікаво завершити казку.

Творча гра «Вигадай пригоду за картинками-підказками».

Хід гри. Вихователь пропонує дитині декілька картинок для створення власної пригоди. На основі наявних карток дошкільникові пропонувалося вигадати цікаву казку чи оповідання та розповісти. При цьому дитині дозволялося творчо підходити до поєднання ситуацій з різних казок чи оповідань, наділяючи героїв вчинками інших персонажів.

Гра «Склади небилицю»

Завдання: скласти усно небилицю, використовуючи реальні картинки.

Матеріал: предметні картинки.

Хід гри: вихователь говорить дітям, що зараз вони складатимуть небилицю, а допоможуть їм реальні герої. Дітям дається 5-7 хвилин для вигадання небилиці.

Як показала експериментальна робота, серед головних умов ефективного використання ігрової діяльності у роботі з дітьми старшого дошкільного віку є органічне включення гри в навчальний процес, наявність ігрових елементів у кожному виді вправ, емоційне ставлення самого вихователя до ігрової діяльності (емоційне стимулювання); створення емоційного настрою самих дітей (якщо діти стомлені, гра не викличе інтересу).

Після завершення формувального етапу педагогічного експерименту з метою виявлення прогнозованих змін, обумовлених припущенням, що рівень

пізнавальної активності у дітей старшого дошкільного віку підвищиться за допомогою цілеспрямованого, систематичного використання більш активних способів пізнання в умовах індивідуальної і колективної взаємодії дитини з дорослим на заняттях, під час ігор, експериментування, прогулянок та самостійної творчої діяльності, було проведено контрольне обстеження дітей експериментальної та контрольної груп з подальшим порівнянням даних констатувального та контрольного етапів. Матеріал для визначення динаміки змін у рівнях розвитку пізнавальної активності старших дошкільників включав ті ж завдання, що використовувалися на констатувальному етапі. Критерії та показники рівнів розвитку пізнавальної активності залишилися незмінними.

Отримані дані показали, що рівень показників пізнавальної активності у дітей експериментальної та контрольної груп внаслідок проведення спеціальної серії занять з дітьми ЕГ став різним, якісні і кількісні показники всередині експериментальної групи змінилися в порівнянні з контрольною (див. Таблиці 3.6. – 3.9.).

Таблиця 3.6.

Рівні розвитку пізнавальної активності дошкільника за параметрами процесуально-операційного (змістовного) критерію

Рівні розвитку пізнавальної активності дошкільника	параметри процесуально-операційного (змістовного) критерію	
	концентрації та стійкість уваги, швидкість та точність запам'ятовування інформації, оптимальність діяльності ЕГ	концентрації та стійкість уваги, швидкість та точність запам'ятовування інформації, оптимальність діяльності КГ
Високий	6 (25%)	4 (17%)
Середній	12 (50%)	12 (50%)
Низький	6 (25%)	8 (33%)

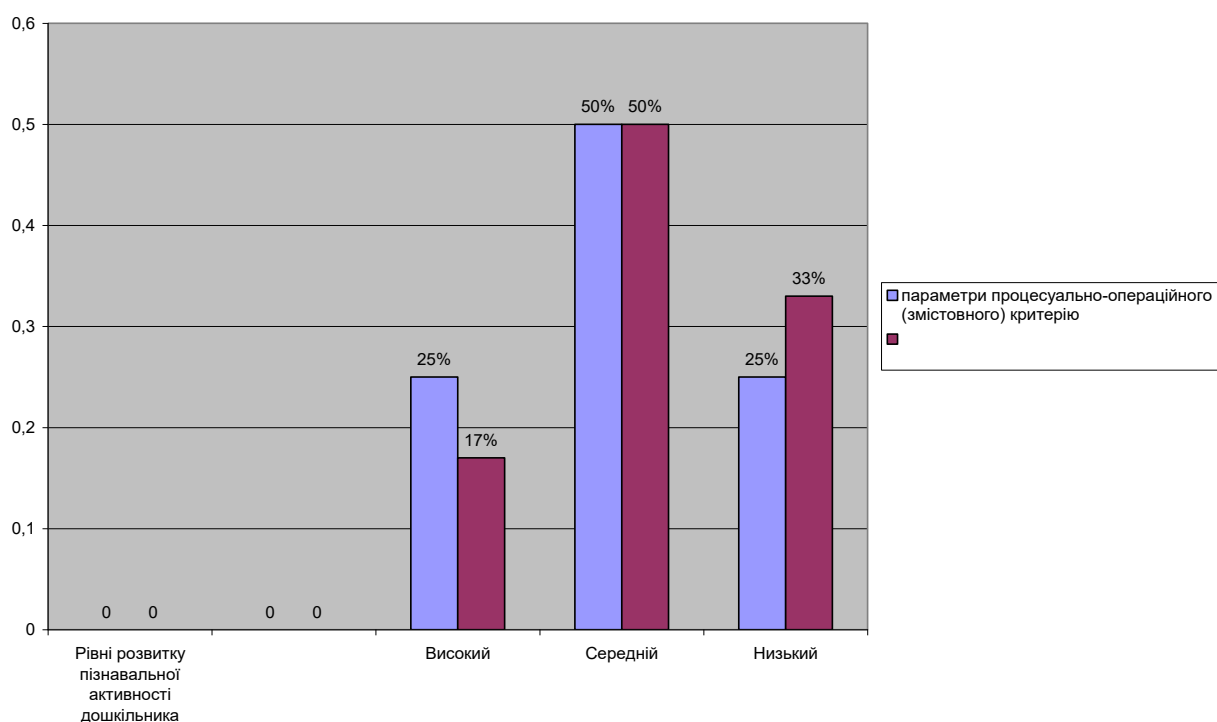

Рис. 5.

Таблиця 3.7.

Рівні розвитку пізнавальної активності дошкільника за параметрами
емоційно-мотиваційного критерію

Рівні розвитку пізнавальної активності дошкільника	емоційно-забарвлена пізнавальна мотивація ЕГ	спрямованість та стійкість інтересів ЕГ	емоційно-забарвлена пізнавальна мотивація КГ	спрямованість та стійкість інтересів КГ
Високий	8 (33%)	8 (33%)	6 (25%)	6 (25%)
Середній	12 (50%)	12 (50%)	10 (42%)	10 (42%)
Низький	4 (17%)	4 (17%)	8 (33%)	8 (33%)

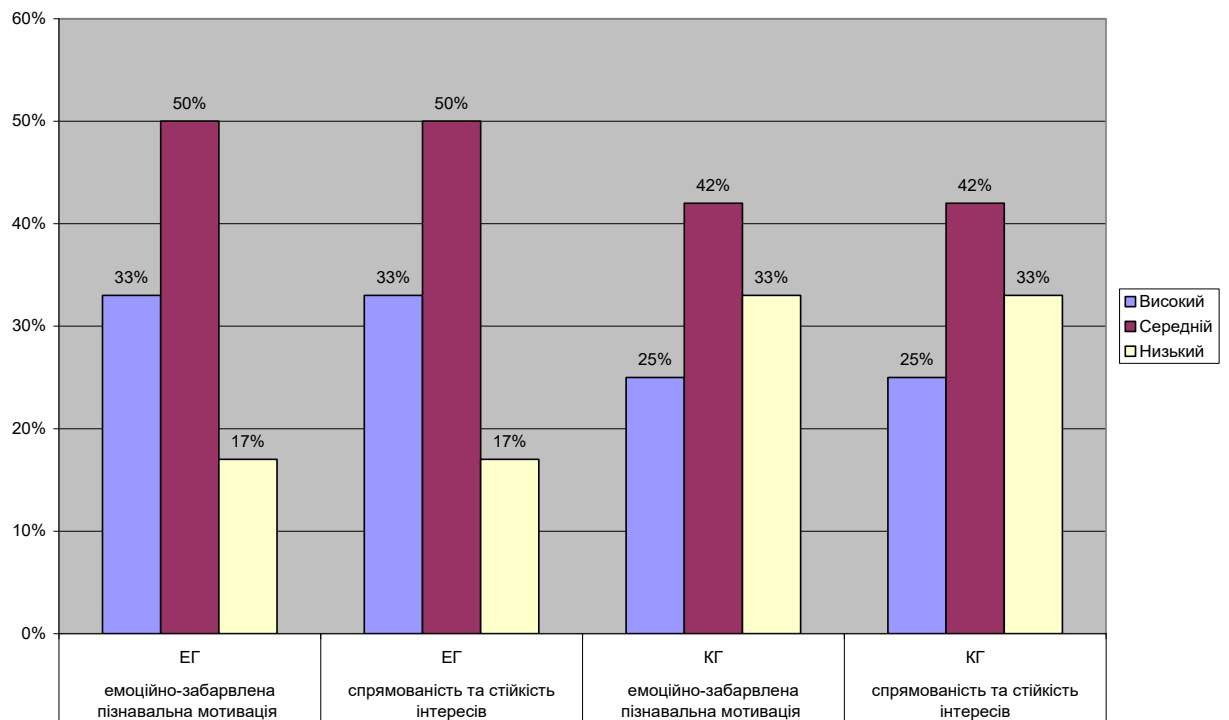

Рис. 6.

Таблиця 3.8.

Рівні розвитку пізнавальної активності дошкільника за параметрами
оцінно-результативного критерію

(самостійність, ініціативність)

Рівні розвитку пізнавальної активності дошкільника	самостійність ЕГ	ініціативність ЕГ	самостійність КГ	ініціативність КГ
Високий	8 (33%)	10 (42%)	6 (25%)	8(33%)
Середній	12 (50%)	10 (42%)	10(42%)	10 (42%)
Низький	4 (17%)	4 (17%)	8 (33%)	6 (25%)

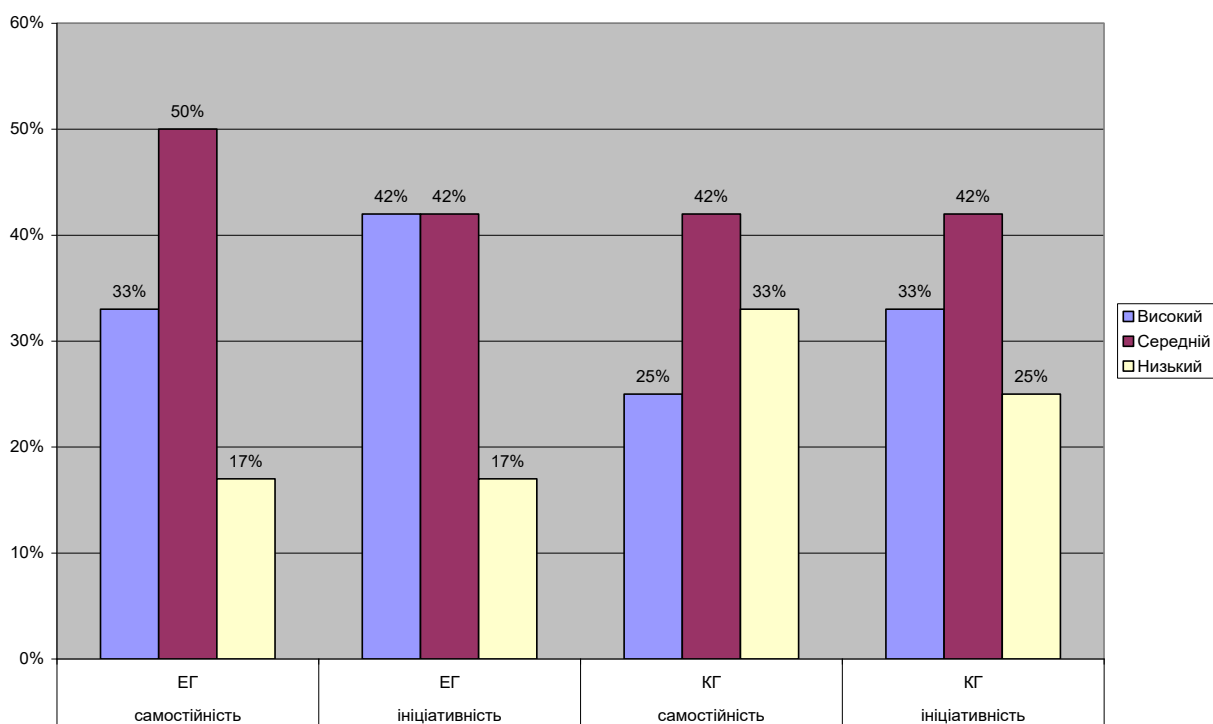

Рис. 7.

Таблиця 3.9.

Стан розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку
(контрольний етап)

Рівні розвитку пізнавальної активності	ЕГ	КГ
Високий	8 (33%)	6 (25%)
Середній	12 (50%)	10 (42%)
Низький	4 (17%)	8 (33%)

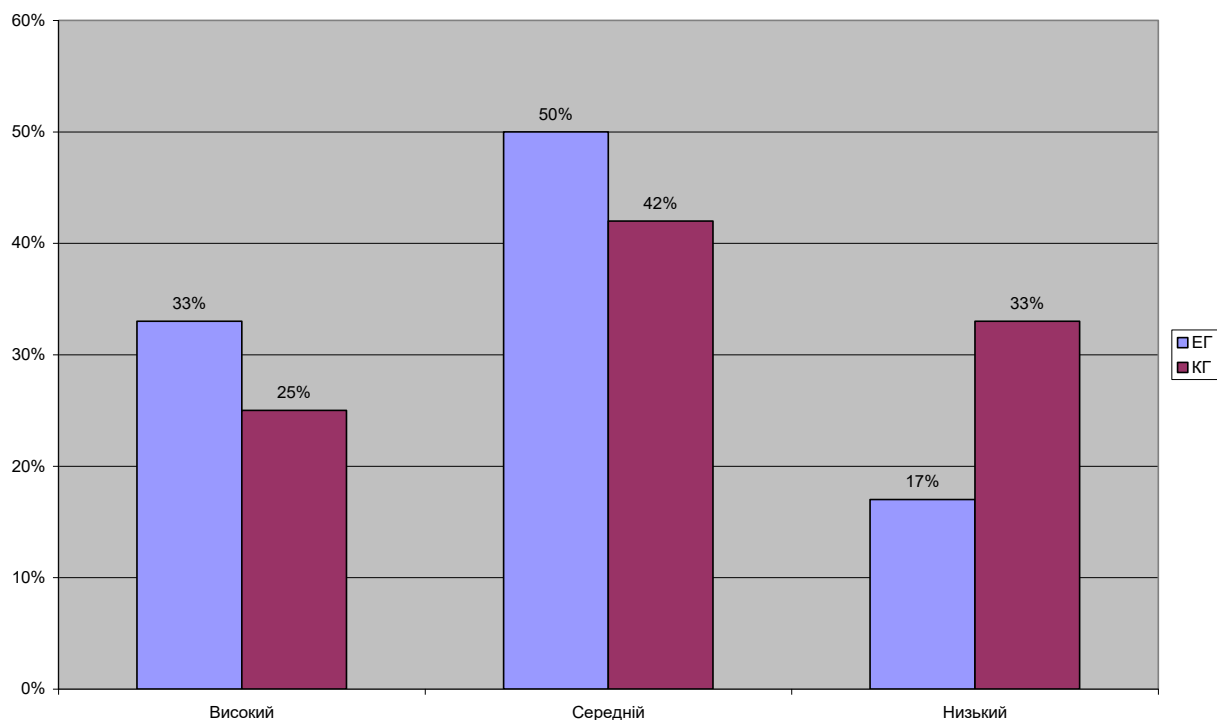

Рис. 8.

Порівняльний аналіз результатів рівня розвитку пізнавальної активності всередині експериментальної та контрольної груп дітей до і після проведення формувального експерименту показав, що в контрольній групі, де не проводилося спеціальних занять, відчутних змін не відбулося. У свою чергу в експериментальній групі відбулися кількісні та якісні зміни: на 17% зменшилася кількість дітей в умовно виділеній групі з низьким рівнем розвитку пізнавальної активності; на 8% зросла кількість дітей в умовно виділеній групі з середнім рівнем розвитку пізнавальної активності; на 8% зросла кількість дітей в умовно виділеній групі з високим рівнем розвитку пізнавальної активності.

Спостереження за діяльністю дітей експериментальної групи показало, що в результаті проведення роботи на другому етапі практично у всіх дітей цієї групи зросла ініціативність і самостійність у пошуку нових способів вирішення навчальних завдань, у переважної більшості відбулися зміни у бік покращення концентрації та стійкості уваги, оптимальності діяльності, спостерігалась емоційна забарвленість пізнавальної мотивації та спрямованість пізнавальних інтересів.

Проведена нами робота дозволила зробити висновок, що розвиток пізнавальної активності дошкільників можливий за умови виконання дорослими певних вимог:

– центральною фігурою в освітньо-виховному процесі має стати дитина завдяки зміни позиції педагога, коли дорослий має жити життям дитини, вирішувати педагогічні завдання непомітно для неї;

– повноцінно спілкуватися з вихованцем, що є найголовнішою умовою розвитку пізнавальної активності дошкільника;

– у взаємодії з дітьми дорослі мають приділяти особливу увагу таким особистісним аспектам пізнавального розвитку дітей, як: позитивне переживання процесу пізнання та його результатів, ініціативність, активність у пізнанні навколишнього світу, пізнавальні емоції. Тому на першому місці мають стояти розвивально-виховні цілі, а не навчальні.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження нами було розглянуто поняття «пізнавальна активність», визначено сутність та особливості розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку. Аналіз наукових джерел з проблеми дослідження дозволив встановити, що пізнавальна активність – це риса особистості, що виявляється у її ставленні до пізнавальної діяльності, яка передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань і способів діяльності, а також знаходить вияв у якості пізнавальної діяльності.

За результатами проведеного дослідження ми змогли констатувати, що конкретизація сутності пізнавальної активності як складного особистісного утворення, що розвивається, розкриття його структури, виділення системи критеріїв, які фіксують стан компонентів пізнавальної активності дозволяє ефективно і доцільно планувати зміст пізнавальної діяльності в умовах дошкільного закладу.

Успішність процесу розвитку пізнавальної активності залежить від впливу системи чинників – суб'єктивних та об'єктивних, які у своїй дії часто переплітаються і взаємодіють один з одним: пізнавальні потреби, спілкування, зміст навчального матеріалу, функціональний зміст навчальної діяльності, психологічні характеристики дітей, рівень їх інтелектуального розвитку, задатків і здібностей, темперамент, спрямованість на успіх чи невдачу, а також стан здоров'я. Значною мірою суб'єктивні чинники залежать від об'єктивних і зумовлюють внутрішню логіку розвитку та саморозвитку.

Отже, можна говорити про два основні чинники, що визначають пізнавальну діяльність як умову подальшого успішного навчання, – це природна допитливість дитини та стимулююча діяльність педагога. Джерелом першої виступає послідовний розвиток початкової потреби дитини у зовнішніх враженнях як специфічної людської потреби у новій інформації. Друга пов'язана з вибором таких засобів виховного впливу, які дозволяють дитині

ефективно опанувати і привласнювати історичний соціокультурний досвід людства.

В процесі розвитку пізнавальної активності виокремлюють два напрямки – діяльний, що передбачає опанування навичок навчальної діяльності, та особистісний, в основі якого лежить формування мотиваційно-потребової та емоційно-вольової сфер особистості дитини.

Результати формувального етапу експерименту показали, що розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку сприяє перехід до більш активних способів пізнання в умовах індивідуальної і колективної взаємодії дитини з дорослим, зокрема використання цікавих експериментів, навчальних ігор та ігрової діяльності, завдань дослідницького характеру, способів подачі нової інформації тощо. При цьому пізнавальна активність з одного боку виступає формою самоорганізації та самореалізації особистості, з другого – результатом зусиль педагога в організації навчальної діяльності і становлення дітей в якості її суб'єктів.

Проведене дослідження надало можливість зробити висновок, що розвиток пізнавальної активності дошкільників можливий за дотримання певних умов: центральною фігурою в освітньо-виховному процесі має стати дитина завдяки зміні позиції педагога, коли дорослий має жити життям дитини, вирішувати педагогічні завдання непомітно для неї і повноцінно спілкуватися з вихованцем; у взаємодії з дітьми дорослі мають приділяти особливу увагу таким особистісним аспектам пізнавального розвитку дітей, як: позитивне переживання процесу пізнання та його результатів, ініціативність, активність у пізнанні навколишнього світу, пізнавальні емоції. Тому домінуючими в роботі з дітьми старшого дошкільного віку мають бути не навчальні, а розвивально-виховні цілі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми сучасної психології. *Наукові записки Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України* / за ред. акад. С. Д. Максименка. К.: Норадрук, 2003. 436 с.
2. Аристова Л.П. Активность учения. М.: Педагогика, 1988. 138 с.
3. Артемова Л.В. Основа – творчий підхід і пошук: шляхи підвищення ефективності педагогічного процесу в дошкільних закладах. *Дошкільне виховання*. 1987. № 8. С. 3–4.
4. Базовий компонент дошкільної освіти України (нова редакція). URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/novij-bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-zabezpechit-pidvishennyayiyi-yakosti-ta-vidpovidnist-mizhnarodnim-standartam-sergij-shkarlet>
5. Беленька Г. В. Теоретико-методичні засади формування професійної компетентності вихователів дошкільних навчальних закладів в умовах ступеневої підготовки: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08. К., 2012. 38 с.
6. Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как психологический аспект изучения творчества. *Исследование проблем психологии творчества*. М.: Наука. 1983. С. 182–195.
7. Богуш А. М. Формування мовної особистості на різних вікових етапах: монографія / А.М. Богуш, О.С. Трифонова, О.І. Кисільова та ін. Одеса: ПНЦ АПН України, 2008. 272 с.
8. Божович Л.И. Познавательные интересы и пути их изучения. М.: Изд. АПН РСФСР. 1951. № 36. 129 с.
9. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. Психологическое исследование. М.: Просвещение, 1968. 464 с.
10. Брежнева О. Г. Формування пізнавальної активності у старших дошкільників. *Дошкільне виховання*. 1998. № 2. С. 12–14.

11. Буздуган О. А., Єгорова Г. М. Педагогічні умови виховання пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку у процесі ознайомлення з оточуючою дійсністю. *Педагогічний альманах «Дошкільна освіта у вимірі сучасності»*. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2019. С. 11–16.
12. Венгер Л.А. Развитие познавательных способностей в процессе дошкольного возраста. М.: Просвещение, 1986. 228 с.
13. Выготский Л.С. Проблемы развития психики: в 6 тт. М.: Педагогика, 1983. Т. III. 366 с.
14. Гавриш Н. В., Ліннік О. О., Губанова Н. В. Сучасне заняття в дошкільному закладі / за ред. Н. В. Гавриш. Луганськ: Альма-матер, 2007. 496 с.
15. Годовикова Д.Б. Форма общения со взрослыми как фактор развития познавательной активности ребёнка-дошкольников. *Общение и развитие психики*. М.: АПН СССР, 1986. С. 96 – 106.
16. Горохівський О. Є. Формування пізнавальної активності курсантів вищих навчальних закладів міністерства надзвичайних ситуацій у процесі вивчення спеціальних дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 2006. 206 с.
17. Гусева Т. А. Психология познавательной активности: системно-стилевое исследование: монография. Бийск: БПГУ им. В. М. Шукшина, 2006. 212 с.
18. Данилов М.А. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности в процессе обучения. *Советская педагогика*. 1961. № 8. С. 32–43.
19. Дошкільна освіта в Україні: нормативно-правове регулювання /упор. Л. Гураш, Т. Вороніна. К. : Вид. дім «Шкіл. Світ», 2006. 120 с.
20. Дуткевич Т. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.

21. Загальна психологія: підручник / за ред. С. Д. Максименка. Вінниця: Нова Книга, 2004. 704 с.
22. Запорожец, А. В. Избранные психологические труды: в 2-х т. / под ред. В.В. Давыдова, В.П. Зинченко. М. : Педагогика, 1986. Т. 1. С. 68–76.
23. Кіт Г.Г. Формування дослідницьких умінь як складової сенсорно-пізнавальної компетентності дітей дошкільного віку. *Стандарти дошкільної освіти: дискурс науки і практики*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., м. Київ, 11 квітня 2014 р. С. 112–120.
24. Ковшар О.В. Формування пізнавальної активності дошкільників засобами ігрових технологій. URL:<https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/480>
25. Коновальчук І.І., Наумович А.Л. Педагогічний потенціал ігрової діяльності в розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку. *Збірник наукових праць «Впровадження сучасних технологій в процесі забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти»*. Хмельницький, 2021. С. 91–95.
26. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід). К.: СтилоС, 2000. 336 с.
27. Кононко О. Особистісний підхід: суть та шляхи втілення в державній базовій програмі. *Дошкільне виховання*. 2001. № 9. С. 10.
28. Костюк Г.С. Избранные психологические труды. М: Педагогика, 1988. 304 с.
29. Крутії К.Л. Методика проведення індивідуальних занять із мовленнєво пасивними дітьми дошкільного віку. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2003. С. 262–289.
30. Крутії К. STREAM-освіта дошкільнят: виховуємо культуру інженерного мислення. *Дошкільне виховання*. 2016. №1. С. 3–7.

31. Крутій К. Л. Природничо-наукова освіта дошкільників: блоково-тематичне планування на засадах інтеграції та методичні поради. Зима-білосніжка. Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2017. 124 с.
32. Кузіна Оксана. Допитливість як етап пізнавальної активності дітей дошкільного віку
URL:<https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ve/3/ve310.pdf>
33. Кузьо О. Пізнавальні інтереси молодших школярів. *Початкова освіта*. №21. 2015. С. 39–55.
34. Кулачківська С., Ладивір С. Я – дошкільник: вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку. К. : Нора-прінт, 1996. 108 с.
35. Ладивір С. Індивідуалізація виховання дитини в дитячому садку. *Дошкільне виховання*. 2002. №1. С. 14 – 15.
36. Ладивір С. Пізнавальна активність старших дошкільнят: індивідуальні особливості. *Дошкільне виховання*. 2006. № 11. С. 3–6.
37. Ладивір С.О. Граємо, виховуємо й розвиваємо за системою: Школа мислення. *Дошкільне виховання*. 2003. № 2. С. 18–19.
38. Лазаренко Н. Розвиток пізнавальної активності першокласників у період навчання грамоти. *Початкова школа*. 1999. № 5. С. 13–16.
39. Лозова В.І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів. Харків: «ОВС», 2000. 164 с.
40. Лозова В. І. Пізнавальна активність дітей: (спецкурс із дидактики): навч. посіб. для пед. ін-тів. Харків: Основа, 2012. 89 с.
41. Лозовая В.И., Троцко А. В. Познательная активность как педагогическая проблема. *Советская педагогика*. 1989. № 11. С.25 – 31.
42. Лохвицька Л.В. Створення навчально-ігрового довкілля для пізнавального розвитку дошкільника. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство*. Київ: Контекст, 2000. С. 219 – 222.

43. Лисина М. И. Развитие познавательной активности детей в ходе общения со взрослыми и сверстниками. *Вопросы психологии*. 1982. № 4. С. 18–35.
44. Люблінська Г. О. Дитяча психологія. К.: Вища школа, 1974. 357 с.
45. Максименко С. Д., Євтух М. Б., Коваленко В. В., Цехмістер Я.В., Лазуренко О. О. *Психологія і педагогіка: підручник* / за ред. С. Д. Максименка. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 584 с.
46. Мар'яненко Л.В. Розвиток пізнавальної активності молодших школярів. *Психологічні чинники розвиваючого навчання в різних освітніх системах: посібник* / за заг. ред. С.Д. Максименка. К., 2000. 272 с.
47. Марусинец М. М. Особенности познавательной деятельности старших дошкольников с разным уровнем произвольной регуляции поведения : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 1989. 20 с.
48. Матюшкин М. В. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности. *Вопросы психологии*. 2011. № 4, 5. С. 17 – 19.
49. Машковцева Л.М. Педагогические условия развития познавательной активности детей 1-3 лет. URL:<http://e-koncept.ru>
50. Моляко В.А. Стратегии решения новых задач в процессе творческой деятельности. *Обдарована дитина*. 2002. №4. С. 33–43.
51. Мухацька Б. Стимулювання пізнавальної активності дітей в дитячому садку: автореф. дис. ...доктора пед. наук: 13.00.08 Київ, 2001. 41 с.
52. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. Київ: Шкільний світ, 2001. 24 с.
53. Палій А.А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К. Академвидав, 2010. 432 с.
54. Педагогічний словник / за ред. М.Д. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. 516 с.
55. Піроженко Т. Особистість дошкільника: перспективи розвитку. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 136 с.

56. Пісоцький О. П. Психологія навчіння та учіння. *Педагогічна психологія*: навч.-метод. посібн. / за заг. ред. О. П. Щотки. Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя. С. 93 – 124.
57. Плахотников С. П. Що робити з дитячими питаннями? *Дитячий садок*. № 9 (441) березень, 2008. С. 2 –4.
58. Поддьяков Н.Н. Новые подходы к исследованию мышления дошкольников. *Вопросы психологии*. 2019. № 2. С. 105.
59. Поніманська Т.І. Основи дошкільної педагогіки: навч. посібник. К.: Абрис, 1998. 234 с.
60. Програма Дитина URL: <https://f.osvita.city/file/35/osvitnya-programa-ditina-nmc.pdf>
61. Програма розвитку дитини від народження до шести років «Я у Світі». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/programma-ya-u-sviti.pdf>
62. Проколієнко Л. М. Формування допитливості у дітей дошкільного віку. К.: Рад. Школа, 1979. 88 с.
63. Психологічна енциклопедія / автор-упоряд. О.М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с.
64. Развитие познавательных способностей в процессе дошкольного воспитания / под ред. Венгера Л.А. М., 1996. 178 с.
65. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб: Изд-во «Питер», 2006. 713 с.
66. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. М.: Педагогика, 1984. 96 с.
67. Солодовник Л. Особливості формування пізнавальної активності у дітей старшого дошкільного віку в процесі дидактичних ігор природничого змісту. *Вісник психології і педагогіки*. URL: <http://www.psyh.kiev.ua/>

68. Стадник Г.А. Особливості розвитку пізнавальної активності дошкільників у сім'ї. Збірник наукових праць «Педагогічні науки». Суми, 2007. Частина III. С. 85 – 91.
69. Стадник Г.О. Вивчення пізнавальної активності дітей. *Дошкільне виховання*. 1992. № 9. С. 6– 8.
70. Суржанська В. Творчі завдання як засіб формування пізнавальної активності старших дошкільників: автореф. дис. ... кандидата педагогічних наук: 13.00.08. Київ, 2004.
71. Суржанська В.А. Критерії, показники та рівні пізнавальної активності дітей дошкільного віку. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Херсон. 2007. Вип. 45. С. 188 – 193.
72. Ткачук Т. А. Розвиток пізнавальної активності дітей дошкільного віку у спілкуванні з вихователем: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 Київ, 2004. 20 с.
73. Товкач І. Є. Індивідуальні особливості пізнавальної активності старших дошкільників: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2017. 216 с.
74. Шамова Т.И. Активизация учения школьников. М., 1982. 208 с.
75. Шумей Л. Т., Сергеева Т. В. Маленькі дослідники. Організація пошуково-дослідницької діяльності дітей. *Палітра педагога*. 2008. № 5. С. 15–18.
76. Щербакова К. Розвивати пізнавальну активність дитини. *Дошкільне виховання*. 1990. № 11. С. 8–9.
77. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. М., 1979.160 с.
78. Эльконин Д. Б. Избранные психолог. труды / под ред. В.В. Давыдова, В.П. Зинченко. М.: Педагогика,1989. С. 57.
79. Енциклопедія освіти / за ред. В.Г. Кременя. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Тестова методика «Дерево бажань» (В. Юркевич)

Мета: визначення рівня пізнавальної активності дітей дошкільного віку (у змісті методу можуть використовуватися як картинки, так і словесні ситуації або щось одне з них)

1. Чарівник може виконати 5 твоїх бажань. Щоб ти в нього попросив? (6 хв.)
2. Мудрець може відповісти на будь-які твої запитання. Про що б ти запитав у нього? (реєструються перші 5 відповідей) - 6 хв.
3. Килим-літак в одну мить доставить тебе куди лише заманеться. Куди б ти хотів злітати? (реєструються перші 5 відповідей) - 6 хв.
4. Чудо-машина вміє все на світі: шити, пекти пироги, мити посуд, робити будь-які іграшки. Що має зробити диво-машина за твоїм наказом? - 5 хв.
5. Головна книга країни – Магічна Енциклопедія. У ній будь-які історії про все на світі. Про що б ти хотів дізнатися з цієї книги? - 5 хв.
6. Ти опинився разом із мамою в такому місці, де все дозволяється. Ти можеш робити все, що тобі заманеться. Придумай, що б ти в такому разі робив?

Тестова методика: «Експертне оцінювання». (Вивчення пізнавального інтересу у старших дошкільників за методикою В. Юркевич, Е. Баранової)

Мета. Виявлення наявності, сили і стійкості пізнавальної потреби; визначення дієвості пізнавальної активності.

Хід проведення. Дорослому задається наступний перелік запитань.

1. Як часто дитина подовгу (півгодини – годину) займається певною розумовою діяльністю: а) постійно; б) інколи; в) дуже рідко.
2. Що вважає за краще, коли їй пропонують загадку: а) намагається самостійно знайти відповідь; б) коли як; в) намагаються одержати готову відповідь від інших.

3. Чи просить почитати книгу, дослуховує її до кінця: а) постійно слухає до кінця; б) інколи; в) рідко.

4. Наскільки позитивно емоційно ставиться до цікавого для неї заняття, пов'язаного з розумовою напругою: а) дуже позитивно; б) коли як; в) скоріше байдуже.

5. Як часто задає запитання: а) часто; б) інколи; в) рідко.

6. Чи чекає відповіді на поставлені запитання: а) так; б) не завжди; в) ні.

7. Чи присутні в мовленні дітей запитання-ланцюжки (за одним запитанням йде наступне, можливо третє, що належать до однієї теми): а) так, бувають доволі часто; б) коли як; в) не спостерігається.

Обробка даних. Всі варіанти а) – оцінюються у 5 балів; б) – у 3 бали; в) – у 1 бал.

Бали «2» та «4» враховували як проміжні між низьким та середнім рівнями; та середнім і високим.

Оцінювання за балами дає можливість визначити наступні рівні:

1 бал – відповідає низькому рівню ПА;

3 бали – середньому рівню ПА;

5 балів – високому рівню ПА.

Інтенсивність пізнавальних потреб визначається сумою балів:

27 – 35 балів – пізнавальна здібність виражена сильно, що відповідає високому рівню;

17 – 26 – помірно, що відповідає середньому рівню; менше 17 балів – слабо, що відповідає низькому рівню.

Методика діагностики самостійності старших дошкільників
О. О. Шорохової.

Перший етап – на матеріалі переказу (методика «Переказ казки»). Система якісного та кількісного оцінювання включає трибальну шкалу: 3 бали (високий рівень) – переказує без допомоги дорослого, в складанні розповіді по картинках індивідуально визначає етапи рішення; 2 бали (середній рівень) – розповідає з питань дорослого, не завжди може індивідуально завершити висловлювання; 1 бал (низький рівень) – називає окремі слова.

Другий етап дослідження самостійності старших дошкільників проводиться за вербальним тестом Торренса «Удосконалення іграшки».

Методика виконання. Дитині пропонується пластмасовий, безформний заєць. Випробуваний повинен відповісти на запитання, що потрібно змінити в цій іграшці для того, щоб вона стала краще, цікавіше. Пропонується наступна інструкція: «Уяви, що ти чарівник. Ти можеш робити все, що завгодно. І ось тобі приносять таку іграшку і просять переробити її, щоб з нею стало цікавіше грати, щоб вона стала краще. Що б ти зробив? У разі незрозуміння або утруднення, інструкція доповнюється, уточнюється таким чином: «Ніхто не хоче грати з цим зайчиком. Як же його змінити? Що потрібно зробити, щоб всім захотілося з ним пограти?».

Система якісного та кількісного оцінювання креативності включає трибальну шкалу: 1 бал (репродуктивний рівень) – зміна зовнішнього вигляду предмета, форми, розміру, кількості, кольору матерії; додавання, віднімання, переконструювання окремих елементів; 2 бали (комбінаторний рівень) – пропозиція нерухомої зміни, а також зміна позиції окремих елементів предметів, функціональні зміни без ідеї вдосконалення; 3 бали (оригінальний рівень) – приведення предмета в рух. Пасивна динаміка (імітація руху предмета); механічна активність предмета (під зовнішнім впливом); автоматична активність предмета.

Дослідницька діяльність.

Тема «Грунт».

1. Мета: навчити дітей розрізняти вологу та суху землю.

Матеріал: добре зволожена і суха земля.

Умови: літо – подвір'я, зима – куточок природи.

Хід досліду. Запропонувати дітям взяти в руки дві жмені землі – мокрої та сухої і стиснути кулаки.

Висновок: волога земля м'яка, зліплюється в грудку, з неї можна витиснути воду. Суха земля тверда, при здавлюванні розсипається.

2. Мета: показати властивість піску пропускати воду, а глини – утримувати її.

Матеріал: три банки: одна з піском, друга з глиною, третя – з водою.

Хід досліду: Налити у банки з піском та глиною однакову кількість води й спостерігати, як вона просочується.

Висновок: пісок пропускає воду, а глина ні.

Тема: «Явища природи».

1. Мета: продемонструвати утворення веселки.

Матеріал: шланг для поливання, тригранна скляна призма.

Умови: літо, сонячна днина.

Хід досліду. Спрямувати високо вгору дрібні розсіяний струмінь води. Сонячне проміння, проходячи крізь краплі води, утворює веселку. Таке саме явище можна побачити біля водограю.

На шляху сонячних променів, спрямованих у вікно, поставити тригранну скляну призму. На протилежній стіні з'явиться смугаста «зєбра».

2. Мета: продемонструвати утворення грому та блискавки.

Матеріал: два твердих камінці.

Умови: затемнене приміщення.

Хід досліду. Потерти камінці один об другий – чути потріскування й з'являється іскра. Це є у спрощеному вигляді грім та блискавка. Таке саме явище можна спостерігати під час розчісування волосся гребінцем.

Тема: «Рослини».

1. Мета: показати значення води для росту рослин.

Матеріал: дві прозорі банки (з водою та без води), дві однакові цибулини.

Хід досліду. Довготривале спостереження за змінами, що відбуваються з цибулинами у банках.

Висновок: для росту рослин необхідна вода.

2. Мета: продемонструвати необхідність тепла для росту рослин.

Матеріал: дві однакові гілочки вишні (або іншого дерева), дві вази з водою.

Умови: місяці лютий, березень.

Хід досліду. Поставити одну вазу з гілочкою в кімнаті, другу – в прохолодному місяці (між в рамами). Спостерігати за змінами, порівнюючи стан гілочок, порівнювати зі станом дерев на подвір'ї.

Тема: «Тварини».

1. Мета: визначити кількість корму, необхідного для акваріумних риб.

Матеріал: акваріум з рибками, корм, плаваюча годівничка, ложечка-мірка.

Хід досліду. Зранку насипати корму в годівничку, відміряючи його міркою. Оглянути її через 15 хвилин. Якщо корму залишилося багато або ж його не залишилося зовсім, повторити дослід наступного дня. Кількість корму вважати достатньою, коли його в годівничці залишиться небагато. Дослід повторювати два-три рази на рік.

2. Мета: з'ясувати дію органів чуття тварин.

Матеріал: різні види корму (залежно від того, яка тварина задіяна в досліді).

Хід досліду. Розкласти перед кішкою (чи іншою твариною) закриті пакетики з рибою, м'ясом, печивом, морквою. Спостерігати, до якого з них вона підійде.

Пошепки покликати тварину. Спостерігати за її діями.

Тема: «Я і природа».

1. Мета: продемонструвати значення зору та функцій очей.

Матеріал: два ряди стільців (або інших предметів).

Хід досліду. Запропонувати дітям щільно затулити очі долонями й спробувати пройти поміж двох рядів стільців. Чи легко це зробити? Потім пройти з розплющеними очима. Чи є різниця?

Піднести розрізану цибулину до очей. Що відбувається з ними?

Висновок: крапельки цибулевого соку подразнюють слизову оболонку очей. Захищаючи око, повіки швидко моргають, а сльози очищають очі. Так очі захищаються від зовнішнього впливу.

Запропонувати дітям уважно розглянути очі дитини, яка сидить навпроти.

Зненацька легенько плеснути в долоні перед її очима. Що вона зробила відразу? (Заплющила очі).

Висновок: наш організм також знає, що найперше слід берегти очі. Адже саме завдяки зору ми дізнаємося про світ навколо нас.

Запропонувати дітям на хвилинку затулити очі руками. Розплющивши, розглянути в люстерко розмір зіниці. Потім протягом хвилини подивитися у вікно (сонячної днини) чи глянути на яскраве світло. За яких умов зіниці зменшуються (стискаються), а за яких збільшуються (розширюються)?

Тема: «Будуємо зоопарк».

Мета: поглибити знання дітей про життя тварин у зоопарку; показати, чим різняться вольєри та клітки, які тварини можуть у них жити, з яких матеріалів будуються споруди в зоопарку [2,10].

Матеріал: іграшкові тварини, будівельний, покидьковий матеріал, дріт, неглибока миска, вода, фанерна основа для макета.

Проблемна ситуація: У групі з'явилися нові іграшкові звірята. Вихователь запитує в дітей:

Де таких тварин можна побачити всіх разом? (Так, у зоопарку). А що ж таке зоопарк? Як там усе влаштовано? Де живуть звірі? (Так, у клітках). Навіщо звірям клітки? Хто може заходити до кліток? Як люди доглядають звірів у зоопарку? Хто був у зоопарку та може нам про це розповісти? Але ж не всі тварини живуть у клітках. У зоопарку є ще вольєри. Хто знає, що це таке? Як вони виглядають? Так, клітка закрита з усіх сторін та має невеликі розміри, а вольєр – це велика, простора споруда, і якщо в ній живуть не птахи, і не мавпи, то ця споруда може бути відкритою згори. А чому для птахів та мавп не можна будувати споруду, відкриту згори? А чи для всіх птахів потрібні клітки та закриті вольєри? Чи бувають птахи, які не літають? (Так, це страус, пінгвін). А де житимуть наші звірі? У нас же немає зоопарку. Як облаштувати його у групі? Дивіться, діти, ось дошка, на якій можна розмістити зоопарк, а в нас у групі є різні матеріали, з яких можна виготовити клітки та вольєри. Будуємо разом?

Під час моделювання вихователь повинен спонукати дітей заздалегідь визначити розмір будівлі, вирішити, що потрібно тварині – клітка чи вольєр, а можливо, їй потрібний басейн; заохочувати дітей до розповідей про знайомих тварин [2,10].

Тема: «Що вміє магніт?»

Мета: продовжувати ознайомлювати дітей з магнітом, його властивостями.

Матеріали: магніти, аркуші паперу, пластмасові літери, клаптики тканини, скріпки, цвяшки, шпильки, дерев'яні кубики, банка з водою.

Проблемна ситуація: Вихователь показує дошкільнятам фокус: на паперовому аркуші, що висить вертикально, тримаються ножиці.

Діти, спробуйте і ви так, – звертається до дітей педагог. – Чому ж у вас ножиці падають? Хто здогадався, в чому річ?

Вихователь відкриває таємницю, показуючи магніт.

Хто хоче спробувати сам показати такий фокус?

Пошукові дії: які речі притягує магніт? Які не притягує? Як оживити та примусити рухатися ланцюжок із скріпок? Спробувати витягти скріпку зі склянки з водою, не замочивши пальців.

Тактика взаємодії вихователя з дітьми:

- дати дітям можливість вільно маніпулювати предметами в будь-якій послідовності;
 - не робити висновків замість дітей;
 - ускладнювати ситуацію;
 - використовувати помилки дітей, щоб підвести їх до аналізу різних способів розв'язання завдання і знаходження, зрештою, правильного варіанта;
- спонукати дітей до висловлювання своїх думок з приводу того, про що вони дізналися в результаті спостережень.

Висновки після експериментування: Магніт притягує металеві речі, але не всі: не притягуються монети, бо в них міститься мало заліза. Магніт діє і крізь перепони – папір, скло, воду. Проблема після експериментування. Де використовується магніт?

Тема заняття «У підземній лабораторії»

Мета: виховувати у дітей бережливе ставлення до землі, прагнення дотримуватися екологічно безпечної поведінки в природі. Розвивати спостережливість, мислення, мову, вміння самостійно аналізувати і робити висновки. Підводити до розуміння єдності в природі, значення неживої природи як середовища для живих істот. Поглибити знання дітей про землю на конкретних дослідах, переконувати дітей у тому, що в землі є повітря, вода, необхідна для рослин і тварин; що рослини п'ють воду і перетворюють її на сік. Розширювати знання дітей про лікувальні властивості алое.

Матеріал: склянки з водою, соломинки, пісок, глина, ґрунт в ємностях. 2 лійки, 2 прозорі ємності однакового розміру, 2 вологі серветки, 2 ємності з однаковою кількістю води, квітка алое, ніж, паперова серветка, дощечка, серветки марлеві, піпетки, пробірка.

Хід заняття.

Діти, послушайте загадку: «Під землею робить нірки, над землею робить гірки» (Кріт).

– В одного мого знайомого крота сталася прикра історія: жив у землі кріт-землекоп, у нього була підземна лабораторія, бо він був ученим кротом. На стіні у лабораторії знаходилась схема, до якої кріт записував свої дослідження. Та ось одного разу дві польові миші вкрали її. Старий кріт-землекоп засумував так, що навіть захворів. Я вирішила покликати вас на допомогу і запросити до підземної лабораторії крота, тож вирушаємо.

– Подивіться, діти, ось і правда схема, на ній зображена земля, і більше немає ніяких записів. Нам необхідно повернути їх на місце. А ось і перша кімната лабораторії. Ось тут кріт проводить свої дослідження, і ми теж проведемо їх. Подумайте і скажіть, що люди вдихають і видихають? Давайте вдихнемо і видихнемо його на долоню, ось так, зробіть це як я. Діти, ви

побачили повітря? А щоб побачити повітря, я вам пропоную зробити такий експеримент: вдихніть носом повітря і видихніть у трубочку, яка знаходиться у воді. Що ви побачили? Це свідчить про те, що повітря можна побачити за допомогою бульбашок у воді.

– Як ви думаєте, чи є повітря у землі? А щоб дізнатися про це, проведемо ще один дослід: я вкину грудочку землі у воду, а ви уважно слідкуйте, що буде відбуватися. Що ви помітили? Про що це свідчить? Тож давайте зафіксуємо свій дослід позначками і занесемо у схему (Діти позначають відповідними позначками у схемі повітря). А для кого потрібно повітря у землі? Позначте це схематично.

– А тепер ходімо до іншої кімнати-лабораторії. Діти, розглянемо різні шари землі: що це?(грунт), що це?(пісок), що це?(глина). Як ви вважаєте, чи пропускає земля воду? Для того, щоб знайти правильну відповідь, ми виконаємо наступний дослід. У пусті склянки ми поставимо лійки, покладемо вологі серветки у лійки. В одну лійку ми висиплемо пісок, в іншу – глину. Тепер я одночасно виллю однакову кількість води у лійки. Подивіться, чи пропускає пісок воду, чи пропускає воду глина. Яка порода пропускає воду швидше? А яка повільніше? Який висновок можна зробити? Позначимо це схематично. А як ви думаєте, для кого потрібна вода в землі?

– Діти, а чи справді вода потрібна рослинам, ми дізнаємося з наступного дослід. Ось погляньте ще одна кімната лабораторії: у горщику на столі росте квітка, як вона називається? (Алое) А ще її в народі називають столітник. Ця квітка має цілющі властивості, і люди її за це так назвали (Той, хто лікується нею, сто літ проживе). А що лікує квітка?

– Діти, як ви вважаєте, чи п'ють квіти воду? А давайте це перевіримо за допомогою наступного дослід. Але для цього дослід нам потрібно попросити пробачення у квітки. Раніше люди, які збирали лікарські рослини і трави для того, щоб приготувати ліки просили у них пробачення, що зірвуть їх чи пошкодять, і тільки тоді збирали їх для своїх цілей. От і ми, квітко, просимо у

тебе пробачення і хочемо, щоб ти стала для нас у пригоді. Відрізати листочки у квітки потрібно нижні, бо вони вже старі і мають найбільші лікувальні властивості, згодом вони і самі відімруть. Спочатку ми добре поллемо квітку, почекаємо трохи. Я відріжу гострим ножем нижній листок, а тепер прикладу паперову серветку до листка.

– Чому серветка стала мокра? Про що це свідчить? Який можна зробити висновок? Позначте це схематично.

– От і повернули ми схему на місце. Та хотілося б ще вилікувати крота. Тож давайте разом приготуємо йому ліки. Для цього я покришу дрібненько листок, який відрізала у квітки, а ви зберете у марлеві серветки і видавите сік у блюдце. (Діти піпетками збирають сік у пробірку.) Давайте ще раз підійдемо до схеми. Ми нібито все повернули на свої місця. Поглянувши на цей ланцюжок, який ми створили, хочеться сказати про те, що земля не просто поверхня, по якій ми ходимо, стрибаємо чи бігаємо, земля – це ціла система, де щось росте, живе, п’є, дихає, і потрібно берегти землю, не забруднювати її, не засмічувати. Бо згубивши одне, загине інше. Отже, любіть землю, бережіть її для себе ці для інших!

Тема заняття з екологічного виховання

«Доторкнись серденьком до природи»

Програмовий зміст: виховувати шанобливе ставлення до природи, уміння бути обережними, не нашкодити їй, передбачати позитивні і негативні наслідки втручання. Розвивати у дітей зацікавлення, інтерес до всього живого, до природи. Формувати у дітей уявлення про те, що оточуюча нас природа потребує бережливого ставлення і захисту, закріплювати знання дітей про природоохоронні правила поведінки в лісі та біля водойми.

Матеріал: природоохоронні знаки, матеріал для гри «Склади рибку», озеро, ліс, акваріум, рибки, водорості, корм для рибок.

Хід заняття.

Діти під спокійну музику заходять до залу.

– Діти, ви знаєте, у мене сьогодні гулко б'ється серце. А у вас? Покладіть свої долоньки собі на груди, прислухайтеся. Чуєте? Як ви думаєте від чого так стукоче серце?

– А моє серденько відчуло весняний подих. Це весна розбудила його, позвала за собою в мандри. Мені так хочеться подорожувати. Діти, а на чому можна здійснити свою подорож? Давайте утворимо веселий потяг і поїдемо дружно.

Гра «Потяг»

– А ось і зупинка. Прислухайтеся, як весело щебечуть птахи. Он неподалік видніється ліс, а там річка. Діти, давайте пригадаємо з вами правила поведінки в лісі, нехай нам про це розкажуть його мешканці. Давайте уявимо, що ми пташки.

– Чому ти, пташечко, стурбована? (Я стурбована голосним звучанням музики)

– А чого злякалася ти? (Я маю зляканий вигляд тому, що мене хотіли зловити діти)

– Чому у тебе такий стривожений вигляд? (У кущі знайшли моє гніздечко, і людська рука торкалася його)

– Чому такий веселий ти, шпаче? (Я повернувся з теплих країв і відразу знайшов будиночок, який зробили для мене умілі руки)

– А чому ти так дзвінко співаєш, синичко? (Цілу зиму про мене піклувалася турботлива дівчинка, вона кожного ранку годувала мене крихтами хліба)

– А тепер, діти, давайте уявимо себе квіточками. (Я підсніжник, з кожним роком моїх «братиків» стає все менше, бо люди виривають нас з цибульками. Я – конвалія, мої квіти мають лікувальні властивості, але їх люди збирають у букети, які через декілька днів викидають, тому я занесена до Червоної книги.

– А зараз ми з вами перетворимося на деревце.

– Чому плачеш ти, берізко? (Навесні люди «брали» з мене сік і забули замазати отвір, от сік біжить, а рана залишається відкритою) Чому ти, липко, стогнеш? (Гуляючи в лісі, молоді люди вирізали на мені свої імена)

– Чому засмучений ти, дубе? (На моєму гіллі гойдалися і обламали його) А тепер давайте, діти, підійдемо ближче до річки. Яка незвичайна водойма, спокійна і казкова. А я бачу якусь незнайомку.

«Танець Русалки».

– Добрий день, малята, я Русалонька-володарка цього озера.

– А чому ти така сумна, у тебе таке красиве озеро?

– Воно дуже красиве, і я дуже люблю його, але воно мертве, рослини в ньому загинули, мої друзі теж. Кожного дня я запалюю вогники на цьому лататті в пам'ять про моїх товаришів. Колись на дні цього озерця ми гралися, веселилися, а тепер я залишилася одна.

– Русалонько, а чому загинуло твоє озерце?

– До нашого озера потрапила брудна вода і знищила усіх у нашому королівстві. А ви, малята, не зашкодите моєму озерцю?

– Ні, діти знають, як поводити себе біля водойми. Чого не можна робити біля річки.

Трудовий десант.

– А зараз, Русалонько, діти зберуть непотріб, який небажаний для річки. Русалонько, я пропоную тобі поїхати з нами до нашого садка.

Гра «Потяг»

Ось ми і в садочку.

– Ой, і справді, як гарно в вашому садочку. Діти, а що це я бачу. Русалонько, у нас у садочку є теж своє підводне королівство. Зараз діти тобі розкажуть про нього. Скажіть, що це? Що є в акваріумі? Хто плаває в акваріумі? Що ви бачите на дні? Для чого потрібні камінці, мушлі? Що росте в акваріумі? Навіщо потрібні водорості? Як ви гадаєте, рибки бачать нас? Чому ви так думаєте? Вони нас бачать, тому що в акваріумі вода чиста, прозора, стінки у акваріума скляні.

– Діти, погляньте ось на цю найбільшу і найпомітнішу рибку. Її називають гурами, вона має красиве забарвлення, а ще пару великих вусиків, які допомагають пересуватися їй у воді, а також шукати здобич. Пам'ятаєте, колись ми спостерігали, як народжуються рибки у гупій, а гурами - це рибки, які відкладають яєчка, так звані ікринки. Тато гурами поливає їх молочком, а мама їх оберігає від ворогів. Згодом з маленьких ікринок з'являться гурамчики. Діти, а що їдять рибки? Деякі види рибок їдять водорості, а інші – сухий корм і так званий мотиль. Мотиль – це маленькі, дрібненькі черв'ячки, які живуть у воді. (Вихователь годує в присутності дітей рибок)

– Діти, давайте на згадку про наш садок виготовимо Русалоньці казкових рибок.

Гра «Склади рибку з геометричних фігур».

Дякую, мої друзі. Колись ми з своїми подругами любили грати в гру «Карасі і шука», тож хочу вас повеселити.

Гра «Карасі і шука»

– Гарно у вас, але мені час повертатися до свого озерця, не можу я без нього. Та хочу на останок подарувати вам вірш-молитву:

Мамо, глянь як сяють

В небі зорі золоті.

– Кажуть люди, то не зорі

Душі сяють то святі.

– Кажуть хто на цьому світі

Вік свій праведно прожив,

Хто умів людей любити,

Зла ніколи не робив.

Бог того послав на небо

Ясно зіркою сяють.

– Правда, мамо, то все душі,

А не зорі то горять.

Тож навчи мене, голубко,

Щоб і я так прожила,

Щоб добро робити вміла

І робить не вміла зла.

– Можливо і справді, діти, зорі – то наші душі, вітер – то наш подих, сонячний промінь – то тепло нашого серця, весела пташка за вікном – то наша думка, а ота маленька срібляста рибка – то наше кохання. Тож прошу вас, збережіть усе довкола, не дозвольте собі зламати гілку, вбити пташку, розтоптати метелика, зупиніть тих, хто спробує це зробити. Пам'ятайте мої настанови!

Дидактичні ігри

«Так чи ні?»

Мета: розвиток уваги. Гравці стають у коло. Ведучий пояснює завдання: «Якщо ви згодні з твердженням, то піднімаєте вгору руку і кричите «ТАК», якщо не згодні – опускайте руку та кричите «НІ» – Чи є в полі світлячки? – Чи є в морі рибки? – Чи є крила у теляти? – Чи є дзьоб у поросяти? – Чи є хвіст у півня? – Чи є ключ у скрипці? – Чи є рима у вірша? – Чи нема помилки?

«Хто більше?»

Мета: розвиток дедуктивності, креативного мислення. Назвати якнайбільше предметів і явищ, які можуть бути: червоними, залізними, круглими, скляними, безкінечними.

«Яким буває?»

Мета: розвиток уміння виділяти властивості предметів, творчо мислити, зв'язне висловлювати думку. Потрібно придумати якнайбільше властивостей: яким буває будинок (дерево, автомобіль, корабель, метелик, кішка...). Наприклад: будинок буває – великим, маленьким, дерев'яним, новим, старим.

«У кого більше доказів?»

Мета: розвиток логічного мислення, зв'язного мовлення. 1. Зайдіть аргументи:

- Читати корисно, тому що...
- Сваритися погано, тому що...
- Краще мати багато друзів, тому що...
- Мати собаку – це чудово...
- Одягатися краще, тому що...
- Дивитися довго телевизор шкідливо...

2. Я хочу...

- Гратися цілий день...
- Мені не можна...
- Пізно ввечері гуляти...
- З'їсти морозиво...

«Чарівна труба»

Мета: засвоєння дитиною протилежних якостей предметів; розвиток пізнавальної функції, уяви. Матеріал: журнал або аркуш паперу, згорнутий у трубочку. Показати дитині «чарівну трубу» і сказати, що якщо подивитися крізь неї на предмет, то він змінить свої властивості на протилежні. Запропонувати дитині подивитися крізь трубу на предмети й розповісти, як вони змінилися.

Знайди зайве слово:

- Старий, кволий, маленький;
- Хоробрий, злий, відважний, сміливий;
- Яблуко, слива, огірок, груша;
- Молоко, сир, сметана, хліб;
- Година, хвилина, літо, секунда;
- Ложка, тарілка, каструля, сумка;
- Сукня, светр, шапка, сорочка;
- Мило, зубна паста, шампунь, совок;
- Береза, дуб, сосна, полуниця;
- Книга, телевізор, радіо, комп'ютер.

Джерело Квасилівський ЗДО: <http://leleka.rv.ua/rozvytok-piznaval-nyh-zdibnostey-ditey-doshkil-nogo-viku.-metodychni-rekomendaciyi-sadovogo-metodychnogo-ob-yednannya.html>